

ברשימת ספרי הגאון ר' דוד אופנהיים "קהלת דוד"³⁴ מובא שיחד עם ספר שו"ת הרמב"ן נדפס בוויניציא בשנת רפ"ג "נלוו אליו" גם תשובות אחדות בכתב יד. בין התשובות האלה מוזכרת גם תשובה "לר' אברהם בן בעל המחבר משאת בנימין".

ואמנם מכורכות יחד תשובות אחדות בכת"י עם טופס שו"ת הרמב"ן, דפוס וויניציא רפ"ג, שהיה חלק מספרי הרב ר' דוד אופנהיים ושנמצא כיום בספריית בודליאן באוקספורד³⁵. בעברי על הכת"י מצאתי שם את התשובה של הגאון ר' אברהם תחת הכותרת: "תשובת מוהר"ר אברהם בן בעל המחבר משאת בנימין מדבר מן עסקי רבית איסורן והיתירן". התשובה כוללת 15 עמודים, ולדעתי איננה כתובה ע"י המחבר, אלא ע"י מעתיק שלפעמים עשה שגיאות. מעל כל עמוד נמצאו המלים: "תשובת ר' אברהם בן בעל המחבר תשובת משאת בנימין". פעמיים כתוב בכותרת כזו "מסעות בנימין" (!).

שש פעמים מובאות בתשובת הג"ר אברהם הגהות של הגאון ר' יו"ט ליפמן הלר בעל "תוספות יום טוב", שהיה כנראה ידידו ושהיה בפולין (וולין) בזמן שר' אברהם היה אב"ד בבריסק. ההגהות האלה נמצאו בתוך התשובה עם סימן מיוחד, שממנו אפשר לשפוט שמעתיק התשובה מצא אותן בכתב-יד המקורי. אני מביא את ההגהות האלה בסוגריים.

והנה התשובה בשלמותה, כפי שנמצאת בספריית בודליאן³⁶.

תשובת מוהר"ר אברהם בן בעל המחבר משאת בנימין

מדבר מן עסקי רבית איסורן והיתירן:

ראיתי ונתן אל לבי חומר איסור רבית וההיתרים שנהגו במדינת הללו איש כל הישר בעיניו יעשה היתר לעצמם ובמות לעצמם בונים, בכמה דרכים מדרכים שונים, אין זכרון לראשונים עם אחרונים, בכך נתתי אל לבי לדקדק אחריהם אי עבדי שפיר או לאו, ואביא זכרונם אחד לאחד ואצרף כבור סיגים ראשון ראשון ואחרון אחרון כיד ד' הטובה עלי, ואחר הבירור בהלוואת איש את רעהו נחקור אח"כ בהלוואת הציבור איזה דרך שיבור לו המלוה וגם הציבור איש על מקומו יבוא בשלו. וראיתי ליתן ריוח בין הדבקים בין עדר לעדר וחלקתים לחמשה פרקים.

הפרק הראשון: נאמר בתחילה מה שרבים נוהגים לכתוב בשטרות, שחייב

34 המבורג תקפ"ו, עמ' 290.

35 מספר 635. ב"קהלת דוד" ניתן המספר 659.

36 סימני הפיסוק הם שלי. יחד עם התשובה הזאת נכרכו גם שלש התשובות של הגאון ר' השיל זצ"ל שפרסמתי לעיל עמ' 161—166. עוד חומר נוסף נמצא עם התשובות האלה.

לו המלוה להעמיד סחורה פלונית ליום פלוני ומוכרה לו בזול הרבה מכדי השער בדבר ששומתו ידוע, אכן הברירה ביד החתום שאם ירצה לשלם בעד הסחורה כך וכך מעות ליום פלוני הרשות בידו ומוסיף לו על המקח הרבה ואעפ"כ אינו מגיע דמים לכדי השער שיוציא ביום הכתיבם³⁷. ויש מהמדקדקים שכותבין בלשון הזה: אכן נתרצה בעל השטר שאם ירצה לשלם בעד הסחורה כך וכך מעות וכו', זהו הדרך האחד ששגו בו רבים ויד השרים והסגנים ראשוני בזה*³⁷.

ואני בעניי התבוננתי על דרכם זה מאין מוצאו, ונראה שסמכו דבריהם למאי דאמר רב נחמן בפ' איזה נשך דף ס"ג ע"ב האי מאן דיהיב זוזי אקיראי³⁸ וקא' אוזלן³⁹ ד' ד' וא"ל יהיבנא לך ה' ה'⁴⁰ אי איתנהו⁴¹ שרי, ופירש"י יהיבנא לך ה' לזמן פלוני והקדים לו המעות עכשיו, איתנהו, אם בידו אבל אינם בעיר או אבד המפתח, והוא דחוק למעות, שרי, דהוה ליה הלווני עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח וכו' דתנן במתניתין⁴² דמותר עכ"ל. הנה נתברר להם מזה וניתן להם רשות לקנות ולפסוק על הסחורה בזול בפחות מן השער הרבה, ואמנם מה שכותבין אח"כ הברירה ביד המלוה ליתן דמים סך קצוב בעד הסחורה נראה שסמכו בזה אדר' ינאי, דפסק רבא בפ' איזה נשך⁴³ הילכת' כוותי' דקאמר מה לי הן מה

37 עיין בקונטרס הסמ"ע בדיני רבית ("דרך ארוכה" סי' י"ב): "ועוד יש היתר להלוואה ע"ד מקח וממכר והוא דראובן יכול לקנות משמעון סך סחורה שיש לו בביתו ואפי' בזול וכדין הפוסק על הפירות ויש לו כ"כ בביתו כמו שהוא פוסק עליו דמותר להויל כמ"ש הטור סי' קע"ה ונותן לו מעות מיד וא"ל העמד הסחורה הלז שלקחתי ממך לביתי תוך חצי שנה על אחריותי והוצאתי ואם לא תעמידנה אזי תצטרך ליתן לי בעבורה כך וכך לפי שיווי הסחורה שקנה ממנו". בכלל השוואת קונטרס הסמ"ע (שנכתב בשנת שס"ז) עם תשובת הגאון ר' אברהם מענינת מאד. קונטרס הסמ"ע נדפס באחרונה יחד עם ספר "כל בו" בניו יורק בשנת תש"ו (בשער נדפס בטעות: "שנת חמשת אלפים שש מאות ושש").

37* עיין בשו"ת "פני יהושע", חלק ראשון, חלק יורה דעה, סוף סימן ד': "ועל דבר ההיתר שנהגו לעשות על סך כסף או שאר סחורה והברירה ביד החתום ליתן כך וכך מעות כבר צוחו ב' קמאי דקמך וכמה דיו נשפך וכמה קולמוסים נשתברו ע"י, גם אנכי כתבתי ע"ז והבאתי ראי' מדברי הריב"ש ז"ל. כללו של דבר כך הסכמנו בהיותי בק"ק בריסק לכתוב סתם על סך כסף אח"כ לכתוב בדף שני שנתרצה בעל השטר אח"כ באם יתן לו החתום כך וכך הוא חוזר ומוכר לו הכסף ובזה אין פקפוק שהוא קנה כבר הכסף שנתחייב לו החתום בשטר שהודה שיש לבעל השטר כך וכך כסף בידו ונכון יותר שיתקעו כפם זה לזה פדרך התגריים כדי שיקנה הכסף שברשותו ואח"כ מרצונו הטוב חוזר ומוכר לו הכסף אם יתן לו כך וכך, וגלאיתי לכתוב יותר...".

38 אצלנו הגירסא: לקיראי (פירוש: מוכר שעוה).

39 אצלנו הגירסא: ואזלי.

40 אצלנו הגירסא: ה' ה'.

41 אצלנו הגירסא: איתנהו גביה.

42 ב"מ ע"ה ע"א. 43 שם ס"ג ע"א.

לי דמיהו, וה"נ כיון דקנה הסחורה יכול גם כן לקבל מידו ולהתרצות לו ולקבל מידו אח"כ המעות ואין כאן הלוואה אלא מכירה מתחילה ועד סוף, זהו הנלע"ד טעם מנהגם.

אמנם כד דייקנון שפיר אשכחן דאין להם על מה שיסמוכו משום דהא דרב נחמן לא שרי בודאי אלא כשמוכר לו מכירה ולא נתן לו רשות לפדות מקחו, אבל כגון זו שנותן לו ברירה לפדות מקחו במעות, צד אחד ברבית הוא ואסור, וכדתניא בפ' א"נ דף ס"ג ע"א, הרי שהיה נושה בחבירו מנה ועשה לו שדהו מכר, בזמן שהמוכר אוכל פירות מותר, לוקח אוכל פירות אסור, ר' יהודא אומר אף בזמן שהלוקח אוכל פירות, מאי בנייהו, אמר אביי צד אחד ברבית איכא בנייהו, רבא אמר רבית ע"מ להחזיר איכ' בנייהו, ופירש"י עשה שדהו מכר אם אין אני נותן לך מכאן עד יום פלוני הרי השדה שלך, בזמן שהמוכר אוכל פירות בתוך הזמן מותר, לוקח אוכל פירות אסור, שמא לא יבא לידי מכר שיחזור לו מעותיו ונמצא בהלוואה היה אצלו⁴⁴ וזה אוכל פירות ברבית. מאי בנייהו, במאי קמפלגי, צד אחד, כי האי גוונא שמא יבא לידי רבית שמא לא יבא צד הפדי' בא לידי רבית צד המכר אינו בא לידי רבית, ע"מ להחזיר, דר' יהודא גופא לא שרי אלא ע"מ להחזיר שאם לא יהא מכר יחזור לו הפירות שאכל ואפ"ה אסר ת"ק דבשעת אכיל' אכל לרבית ועבדי איסור⁴⁵, ע"כ הרי לך מבואר דלרבא אפילו לר' יהודא לא שרי צד אחד ברבית אלא ע"מ לחזור, וידוע דהלכת' כרבא לגבי אביי ואפילו לאביי נמי דקאמר דלר' יהודא צד א' ברבית שרי לגמרי. הא רבנן פליגי עליה דר' יהודא ויחיד ורבים הלכה כרבים, הילכך נדון דידן שחייב את עצמו ליתן לו סחורה ידוע יש הברירה בידו לפדות מקחו מצד אחד ברבית הוא, וכל מה שמוסיף לו על המקח כשפודה את מקחו רבית קצוצה היא לדעת רבנן, וכן כתבו התוספ' פ' א"נ דף ס"ג ע"א רבית ע"מ⁴⁶ איכא בנייהו דבדאורי' פליגא רבנן ור' יהודא וצד אחד ברבית לרבנן הוי רבית דאוריית' וגם הב"י מביא לדברי התוספ' האלה בסוף סי' קע"ב⁴⁷, והכי נמי מוכח סוגיא דתלמודא במסכת ערכין פ' המוכר שדהו דף ל"א דתניא התם המוכר בית בבתי ערי חומה הרי זה גואל מיד וגואל עד שנים עשר חודש הרי זה רבית גמורה, אלא שהתורה התירה, וכן פסק הב"י להלכה פסוקה בש"ע ס"ס קס"ט⁴⁸ כדברי גדולי הפוסקים בהלואה על שדהו וא"ל אם לא תתן לי עד סוף ג' שנים הרי הוא שלי ולא אמר לו מעכשיו לא יאכל הפירות ואם אכלום הוי

44 אצלנו הגירסא: ונמצא שבהלוואה היו אצלו.

45 אצלנו הגירסא: קאכיל רבית ועבדיה לאיסור.

46 צריך להיות: ע"מ להחזיר.

47 בית יוסף ליו"ד סי' קע"ב ד"ה משכן.

48 אצלנו הוא ביו"ד סי' קס"ד סעיף ד'. וכך הוא הלשון: הלוואה על שדהו וא"ל אם לא תתן מכאן ועד ג' שנים הרי הוא שלי ולא אמר מעכשיו בענין שאין המקח קיים תוך ג' שנים לא יאכל הפירות ואם אכלם הוי רבית קצוצה ויוצאה בדיינים.

רבית קצוצה ואפילו לדברי מהרמ"א⁴⁹ שהביא דעת התולקים דלא הוי אלא אבק רבית, היינו כדקאמר התם משום דדמי למשכנת' בלא נכיתא, אבל בעלמא היכא דאיכא צד אחד ברבית כגון זו שנותן לו הברירה לפדות מקחו ומוסיף לו על המקח כ"ע מודים דהוה רבית קצוצה מדאוריית' כרבנן, ולא עוד אלא דגרע טובא מההיא דהיה נושה בחבירו מנה וכו' דאלו התם בשעה שאוכל הפירות הלוקח בהאי שעתא מצד ההיתר הוא אוכל שעדיין לא פדה את השדה, הילכך סובר ר' יהודא דמותר לאכול הפירות שאעפ"י שאח"כ הוא פודה את השדה הרי כבר נאכל הפירות בשעת היתר ומצד היתר אכל, אבל הכא בשעת פדי' הוא שמוסיף על המקח ובשעת איסור הוא רוצה לאכול הילכך אסור להוסיף לו על המקח אפילו לר' יהודא דודאי אף ר' יהודא לאו לכל מילי מתיר צד אחד ברבית דהא סאה בסאה אינו חולק דאסור ללוות ואע"ג דאינו אלא צד אחד דשמא לא יוקרו וכבר כתבו התוספ' מזה בפ' איזה נשך דף ס"ג ע"ב בד"ה צד אחד ברבית מותר ואין צורך לנו להאריך בדברי ר' יהודא שאין הלכה כמותו.

ונחזור לענייננו למה שאמרנו במימרא דקראי דלא שרי רב נחמן אלא כשמוכר לו השעוה במכירה גמורה בלי שום תנאי. וגדולה מזו כתוב בהגה' מרדכי דף קכ"ב ע"ב על זה וז"ל⁵⁰ ודוקא דיהיב ליה הני קיראי דאיתגיהו בשעת פיסוק אבל אי זבין להני דה"ל בשעת פיסוק לאינש אחרינ' ולהאי גברא יהיב אחרינא אסור עכ"ל, פקח עיניך וראה בעיניך והבין דברי המרדכי האלה לאשורן, או תמצא דעת נכון אמת הדבר לאמיתו במימרא דרב נחמן דקיראי ובמימרא דרב ינאי שלא כדברי התולין עצמן בדבריהן להתיר איסור רבית ע"פ דרך המכירה שזכרנו, הלא זה הדבר שצריך לדקדק תחילה בדברי המרדכי, וקשיא דמה הגיע אליו ומה ראה על ככה לאסור להחליף הפירות על פירות אחרים והלא הוא בשיטת ר"ת קאי במחלוק' של ר"ת והרשב"ם דאיפלגו במילתא דר' ינאי דקאמר מה לי הן מה לי דמיהן, דלרשב"ם היינו יכול לשום דמיהן במעות וליתן לו פירות אחרות אבל מעות וודאי אינו יכול ליתן, ור"ת פי' דיכול ליתן אפילו מעות, ופלוגתא של רשב"ם ור"ת הובא' בטור סי' קע"ה. [הגהות מוהר"ר ליפמן בעל תוספת יום טוב; אי משום הא ליכא למידק כולי האי דהמרדכי לחוד והגהותיו לחוד, אבל לי ראייה גמורה להגה' זאת מפ' ר"ת ורמב"ם וטור על ומדיהב בתורי דנפיש פסידיהו שאם ימות או יכחיש ברשות לוקח, ש"מ דדוקא אותו שיש לו הוא דלוקח ולא אחר, עכ"ל].

והנה המרדכי קאי בשיטת ר"ת שכתוב בפ' א"נ דף קס"ד ע"א סי' ש"ך⁵¹

49 שם.

50 אצלנו נמצא בהגהות מרדכי לרי"ף ב"מ (הוצאת תלמוד בבלי של האחים שולזינגר, ניו יורק תש"ד בדף פ"ד): "ודוקא דיהיב להו הנהו קיראי דאיתנהו בשעת פיסוק אבל אי זבין להנהו דהו (להו) [ליה] בשעת פיסוק לאינש [אחרינא] ולהאי גברא יהיב אחרינא אסור".

51 אצלנו נמצא הדבר במרדכי לב"מ סי' ש"ט—ש"כ (בשינויים קטנים).

וז"ל מסקנא כר' ינאי דאמר מה לי הן מה לי דמיהן וא"כ מותר לתת מעות באמנה בשער שיוצא בשוק ע"מ לקבל הן פירות הן מעות ואפילו אם יוקרו ולא נאמר כיון דזוזי יהיב זוי שקיל מיחזי הטופיינא רבית עכ"ל. והשתא איכא למידק, הא אפילו לרשב"ם יכול לשום דמיהן וליתן פירות אחרות כ"ש לר"ת, ולדברי עצמו דמתיר אפילו מעות כ"ש דיכול ליתן קיראי אחרינא ומה לי אותן קיראי דהוי ליה בשעת פיסוק ומה לי קיראי אחרינא כיון דהיה בשעת המקח מתחילה הא קיראי זבין וקיראי נותן לו, אלא ע"כ צריך אתה לומר שדעת מרדכי בזה וטעמא משום דהוול מעיקרא מן השער ולא התירו חכמים אלא כשיש לו דוקא, לפיכך אי יהיב ליה הני קיראי עצמן דאיתנייהו בשעת פסיקא זבינא הוי ובזבינא הוא דאזול כנגדו ושרי וודאי כאומר עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח, אבל אי זבין הני קיראי דהוי ליה בשעת פסוק חזר היש לאין וכמאן דליתנייהו דמי ואסור, ודברי טעם הן בודאי משום דאי גופא הא דשרי רב נחמן למיהב זוזי אקיראי וקא אזולן ד' והוא נותן לו ה' נראה לכאורה כסותר לכלל דכיל רב נחמן עצמו, דקאמר רב נחמן כלל דרבית כל אגר נטר לי אסור ומשמע בין בהלוואה בין בזבינא, וכן פי' הטור סי' קס"א, ומשום הכי נמי אסור למכור דבר השוה י' בי"ב ושומתן ידוע בשביל שממתין לו המעות פשוט במשנה ובגמרא והעתיקו בש"ע סי' קע"ג, והשתא קשה מה חילוק יש בין מוכר דבר השוה י' בי"ב וממתין לו המעות למוכר דבר ששוה י"ב בי' בשביל שממתין לו הסחורה, אלא ודאי טעמא דרב נחמן במימרא דקיראי הכי חזיא לן משום דכיון דאית' לקיראי ברשות המוכר זכה הלוקח בהן מיד דבר תורה בכל מקום והלה אינו יכול ליגע בהן למכרן לאחר, וכעד שיבא בני או עד שאמצא מפתח דמי, אבל במוכר דבר ששוה י' בי"ב וממתין לו המעות ומעות היא מלוה בידו להוצאה ניתנה וודאי דמיחזי כאגר נטר ואסור. הילכך נתלבנו ונתבררו דברי המרדכי כהוגן, דאם אתה אומר שיכול למכור הני קיראי ולמיהב ליה אחרינא ה"ל הני מעות ביני וביני כמלוה בידו ובשביל המעות מכר לו בזול, ואין זה דומה כלל כעד שיבא בני וכו' אלא כמאן דליתנייהו הני קיראי ברשותיה דמי, וחד טעמא אית ליה לאיסור עם המוכר דבר ששוה י' בי"ב ותרווייהו בחדא מחתא מחתינהו. סוף דבר הכל נשמע מדברי המרדכי, דאפילו קיראי אחרינא לא מצי למיהב ליה כשמוכר לו בפחות מן השער, כ"ש וק"ו דאינו רשאי ליתן לו מעות טופיינא ממה שלקח מידו, דרבית נראה לעין הוא, דאסור לכ"ע, ואפי' לר"ת כיון שמכר לו מתחילה דבר ששומתו ידוע בפחות מן השער, דהא המרדכי ור"ת בחדא שיטתא קיימא, ואצ"ל לדברי הרשב"ם והרא"ש והטור שהכריעו והסכימו לדעתו בסי' קע"ה, דאפילו כשפוסק על שער וכן השער דאסור לשום במעות, כ"ש הכא, נמצא שנתברר לנו הלכתא בטעמא בין שכתוב הברירה סתם או שכתוב בלשון שנתרצה אסור לו לקבל המעות ולא ניתן לכתוב מתחילה כלל.

ומפני שנשתקע הדבר במדינה ויד השרים והסגנים היתה בראשונה לכתוב הנוסח הזה בשטרותיהן, פן יאמרו לי לאמר כבר נהגו בכך ומנהג עוקר הלכה, גם כי שערי תשובה לא ננעלו, ואגב חורפיהו יודעים לטהר השרץ במ"ט פנים, יבואו לחלוק גם על דברי המרדכי באמרם שלא נמצא בשאר הפוסקים וגם האחרונים לא העתיקו את דבריו זולת הב"י בספרו, ואמנם בש"ע השמיטו, ע"כ ירדתי לראות ולרעות בגנים וללקוט שושנים מתוך ערוגת הבשם שהרי השמועה שבתלמוד בקשתי ומצאתי לברר וללבן הדברים עוד מן הברייטא פרק איזה נשך דף ס"ה (הגהות מוהר"ר ליפמן: מ"מ כתב הא... והיינו הך, עכ"ל), מכר לו בית מכר לו שדה וא"ל⁵² לי מעות החזירים לי אסור, לכשיהי' לך מעות אחזירים לך מותר. ומקשינן מ"ש רישא ומ"ש סיפא, אמר רבא סיפא דא"ל מדעתיה, ופירש"י דאמר ליה מדעתיה אם ארצה אחזירים ולא שתתביעני בדין הילכך מותר דאי נמי חזר וקיבל מעותיו, עד עכשו שלו היתה וחוזר ומוכרה לו, אבל רישא שע"כ צריך להחזיר לו מעיקרא לאו מכר הוא ע"כ, וכן כתוב בעל התרומות שם⁵³ וגם בשם הראב"ד (הגהת מוהר"ר ליפמן: ולפי מה שכתבתי למעלה, הנה הטור כתב כן בהדיא גבי... ושם פי' ב"י שכיוצא בזה פי' ר"ח בתוספו' ושהרמב"ם כתוב ג"כ כהטור, עכ"ל) וכתוב עוד בשם...⁵³ בתשובתו שהוא פי' בענין אחר סיפא דקתני מותר, דא"ל הלוקח לאחר גמר מעשה, וכמאן דא"ל מדעתיה, שהרי נגמר המקח מקודם, והלוקח מ"ש אח"כ דברים בעלמא בלא קנין הם, הא איכא קנין לעולם אסור בפירות, עכ"ל. ודברי הרשב"א מעין כדברי ר' בחדא ופליג עלה בחד', שכתוב הרב ב"י בשמו בס"י קע"ד בטי"ד, דהכל תלוי בתנאי אם נעשה לו קודם שגמר המקח או אחר שנגמר המקח אפילו עשה לו הלוקח שטר על זה בקנין וכל מיני חיזוק חסד הוא שרוצה להתחסד עמו ולהחזיר לו מקחו ושרי, וכן דעת הג"ה אשר"י בשם ר"ח מא"ז העתיקו וכך היא שיטת הראב"ן דף צ"ו שפי' הלכה כפי' ר"י ולענין קנין ס"ל כדעת הרשב"א, ודברי הרמב"ם מבוארים בספרו ובח"מ סי' ר"ז ובמגיד משנה ובב"י. והעיקר אצלי שנראה מתוך דברי הרמב"ם פ"ו מהל' מלוה שהוא מיקל, ע"כ הדיעות דס"ל שאפילו בין התחלה לגמר המקח כגון כשנתן מעות במקום שכותבין שטר הרי זה מותר כיון שמתחילה מכר לו סתם. והרא"ש בפ' א"נ כתב כרש"י וכן פסק הטור בח"מ סי' ר"ז דלעולם כל דצריך הלוקח להחזיר הקרקע משום תנאי אסור לאכול הפירות, ואפילו מכר לו סתם וא"ל הלוקח מדעתו כשיהי' לך מעות אחזירים לך אם היה תנאי קיים, כגון דקנו מידו, אסור לאכול הפירות, ובהכי פליג הטור על הרמב"ם, דלהרמב"ם כיון דמתחילה מכר לו המוכר סתם לא אמרינן דבשביל כך יהא הלוקח רשאי להתנות אח"כ בתנאי גמור להחזיר לו מקחו אלא אם צריך לקיים התנאי אסור לאכול הפירות ואינו מותר אלא

52 חסרה כאן המלה (שנמצאת בגמרא): "לכשיהיו".

53 בכת"י נמצא: בשם ה' — ואולי צ"ל "בשם הרשב"א".

כשאמר לו הלוקח מעצמו אחזירם לך כשתרצה ולא היה קנין בדבר דאינו אלא פטומי מילי בעלמא, או אחר שהתנה עליו המוכר—השיב הלוקח כן אעשה אם לא תשתנה דעתי וכדברי הש"ס.

ומעכשיו נתברר לנו שאלתנו ובקשתנו, דמה שנוהגין לכתוב בשטרות שהברירה יהא ביד המוכר לשלם סך קצוב בעד הסחורות, דלאו שפיר עבדי לכל הפירושים; לא מבעי' לדעת ר"ת, דס"ל דלעולם היכא דאיכא קנין אפילו כשהתנה הלוקח אחר גמר מעשה המקח הלוקח אסור בפירות, פשיטא דהכי אסור, שקנו הסחורות בידו במנה והוא מוסיף לו עד מאתיים; אלא אפילו לדעת הרשב"ם והרשב"א ואינך רבוותא דס"ל, דאחר גמר המקח כשמתנה הלוקח מדעתו אינו אלא חסד שמתחסד עמו ורשאי לאכול הפירות אפילו עושה קנין, הכא מודו דאסור, דע"כ לא שרו התם אלא דמתחילה לא עלה על דעת המוכר להתנה שום תנאי אלא מכר לו במכירה גמורה בלי שום תנאי, הילכך כשהתנה הלוקח אחר המקח וודאי דאינו אלא חסד שרוצה להתחסד עם המוכר ולא מחזי כרבית, אבל הכא בנדון דידן וודאי דלא מחסד הלוקח הוא, דהא אנן סהדי דאדעתא דהכי חייב עצמו מתחילה להעמיד לבעל השטר אותן סחורות וכתב לו בעל השטר על ככה מפני שסמך על שוברו עמו שיכתוב בשטר שהברירה בידו ליתן סך קצוב בעד הסחורות, ואפילו לאותן שמדקדקים וכותבין בשטר אכן נתרצה בעל השטר שאם יתן לו סך קצוב וכו' אין זה לשון מוציאין מידי איסור רבית, דאין הלשון גורם והכל יודעין דאין איש בארץ מחייב את עצמו למכור אותן הסחורות באותן המעות מה שנתן לו, אבל בתחילה מדברים זע"ז כמה אתה רוצה ליקח עד זמן פלוני רווחים, זה אומר ככה וזה אומר ככה, ומתרצים זה עם זה על הממוצעי, ואחר שנתרצה ועשו חשבון כותבין שטר להתיר הרבית מכירת הסחורה ושוברו עמו, שהברירה ביד הלוח וכו' ומוסיף לו על המקח כפי הקצבה שנתפשרו, ואין הולכין בזה אחר הלשון אלא אחר הכוונה דהא בברייתא נמי מכר לו השדה קאמר ואפ"ה כשאמר לו הלוקח קודם גמר המקח לכשיהי' לך מעות אחזירנה לך אסור ולפנינו נאריך עוד בזה ה"ג וודאי דאסור (הגהו' מהר"ל: ואי אתו לפני ב"ד ומתוך הל' היה הב"ד מחויבי' לפסוק שאין לכוף ללוקח להחזיר, דוודאי ופשוט דשרי, ואף לקמן כתב כן בשם ת"ה דמביא, עכ"ל). וגדולה מזה אסר בעל תרומת הדשן בסי' ש"ג בראובן שיש לו שטר על גוי שהלוה לו עשרה ליטרי' בר"ח ניסן ובא עמו עד לחשבון הרבית, וזקף הקרן עם הרבית עד ר"ח שבט שיתן לו ט"ו ליטרים, ובר"ח סיון בא ראובן אל שמעון וא"ל שיקנה ממנו חצי החוב ויקח חלק ברבית מן הגויים לפי ערך מה שמגיע עליו כל ימי משך עיכוב המעות שלו אך הרשות יהא ביד ראובן להחזיר לו מעותיו אחר חודש או ב' חדשים ואסר הרב לעשות כן משום דכיון דאתני מעיקרא שיחזר לו מקחו כשירצה אשתכח למפרע דמאי דשקיל ברבית כל שבוע לאו מיניה שקיל אלא מישראל בשכר המתנת מעות וכבר העתיק מהר"מ דבריו אלה

וקבע בו מסמורות בהגה' ש"ע בסי' 53* ואם בזו אסר הרב ליתן הברירה ביד הלוח כ"ש בנדון דידן וזהו אין צריך לפנים כי הוא מבואר. (הגהו' מהר"ל: אינו כ"ש ואף לא ה"ה אלא איפכא דהת"ה עצמו כתב ב' תיקונים דהיינו שיבטיחו בדברים אמיתיים כו' או שיאמר אם ארצה ולא שתתבעני בדין אבל אחשב בדאי אם לא אעשה וכתבן ב"י וגם בהגהת ש"ע אבל יש עיון במוזיל גבי טובא שכיוצא בזה אסור במובר ביוקר במעלהו הרבה כמ"ש בטור ריש סי' קע"ג, א"כ ה"ה במוזיל הרבה בזול ושאם צריך שיהיה לו הכל, והסמ"ע ח"מ ריש סי' ר"ח שכתוב שיהיה לו הכל ס"ל כי בששומתו ידוע דוקא ובחילוקי פרדס ודילועין וכן מההיא דנותן על ערל יש לעיין, ועכ"פ מה שכותבין על מעשה אומן ואין ביד כל אדם כן פשיטא דאסור, עכ"ל].

ואחר שביארנו איסור הדבר, צריכין אנו להתיישב על אותן שטרות שכבר נעשה האיסור ונכתב אופן הנזכר, מה יעשו הדיינים, אם יכולין להגבותן או לאו. ונראה דודאי לא מגבינן בהו, שכ"כ הב"י בסי' קע"ד בשם הרשב"א בתשובה דכל כי האי גוונא אם נעשה ביניהם קודם המכר או בשעת מכר, אין לו דין מכר אלא דין הלוואה, והלוקח חייב להחזיר כל מה שאכל ברבית קצוצה, עוד הביא הב"י כן בשם הריב"ש שפסק כן בפשיטות, ורהיטות דכל הפוסקים בהכי רהיט, וכבר קבע ב"י בה מסמורת להלכה פסוקה בש"ע סי' קע"ד סעיף ב', אבל בנדון דידן שאינו אלא אבק רבית ואינה יוצאה בדיינים מ"מ מגבינן נמי לא מגבינן ביה בההיא שטרא, משום דק"ל כב"ה בפ"ד דמס' סוטה דשטר העומד לגבות לאו כגבוי דמי, הילכך אבק רבית לא מפקינן לא ממלוה ללוה ולא מלוה למלוה, וכן כתב הרמב"ם פ"ד מהל' מלוה 54 שטר שיש בו רבית קצוצה בין של דבריהם גובה את הקרן ואינו גובה את הרבית, וכן כתב הב"י בסי' קס"א שכ"כ בעל התרומות וכ"כ הרי"ף בתשובה, וכן דעת הרא"ש בתשובה כלל ק"מ סעיף י' באותה תשובה שכתוב על שטר שהלוה חטין בחטין, וכך הם דברי הרשב"א והר"ן והראב"ד והריב"ש, וכן פסק בש"ע ס"ס קס"א וכן לענין שבועות סתם לן ג"כ בסי' ס"ז דשביעית משמטת את המלוה בשטר אפילו יש בו אחריות נכסים משום דשטר העומד לגבות לאו כגבוי דמי זהו אשר רצינו לדבר על אותן השטרות הנ"ל.

הפרק השני: ועתה נשים פנינו על דרך השני, והוא מה שכתב הרב ר"מ יפה ז"ל בסימן קס"ז וז"ל: ונראה לתקן ולמצא תקנה למלווין על שטרות ולכתוב כך, שחייב לו סחורות שיש לו עכשיו בביתו ומוכר לו בזול וכו', ושיעמדנו למלוה בזמן פלוני, ואם יעבור הזמן ולא יעמידנו לו לזמן שקבע לו, חייב

53* בכת"י חסר המספר.

54 ברמב"ם, הלכות מלוה ולוה, פ"ד ה"ו, כתוב כך: שטר שכתוב בו רבית בין קצוצה בין של דבריהם גובה את הקרן ואינו גובה את הרבית.

לשלם בעד זו הסחורה אם ירצה אפילו יותר מכפל ממה שנתן לו. שזה היתר גמור וכו' עכ"ל. וכוונתו בע"כ שבל' שכותב בשטר, שאם לא יעמידנו אז ישלם סכום קצוב כפי החשבון שעולה ביניהם תחילה כמה זמן יעשה המעות בידו בשביל תיקן הלוח. ולכאורה היה נראה דרך זה הישר, ושפיר דמי למיעבד הכי, עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחר דרך נתינות מבוא הברירה ללוח כי לא נתן לו שום ברירה ושמר פיו ולשונו הס לא להזכיר לשון ברירה בשטר, והרי זה דומה לכאורה לנידון של הריב"ש והב"י הביאו בסי' קע"ז על ראובן שמכר סחורה לשמעון בששים זהו' לתת לחצי שנה ואם יעבור על זה יתן בעבורו ק' זהו' וקנו מידו והגיע זמן ולא נתן חייב ליתן לו המאה זהו' עכ"ל. אמנם כי דייק' שפיר לא סלקי ליה למהר"מ יפה האי מלתא כהוגן, ואינו דומה לנידון של הריב"ש כלל, ושתי תשובות בדבר. חדא, מפני שאני אומר דריב"ש לא התיר אלא בדלא אוזיל כנגדו מן השער, וכן כתב ב"י על דברי הריב"ש וז"ל: והוא שהיתה הפסיקה על הסחורה בהיתר גמור אם שיצא השער וקנה כפי ערך השער ואעפ"י שאין לו למוכר הסחורה ההיא בשעת המכירה או בשיש לו אעפ"י שלא יצא השער וכפי מה שנתבאר בסי' קע"ה עכ"ל טעמא דיש לו ולא יצא השער (הגהו' מהר"ל: ... אם כדבריו מאי אעפ"י דקאמר, אלא רשאי למכור בזול כל שיש לו, ועיין מ"ש לעיל ע"ש) דאיתא כאן תרתי לטיבו' האי יש לו ויוצא השער והוא קונה ממנו בזול ולא כפי השער לא, אע"ג דפסיקא כזאת בשיש לו נמי בהיתר היתה כדבר נחמן במימרא דקיראי, אפ"ה אסור להעמיד הדמים על המקח, והיינו כדברינו שכתבנו למעלה, דבכה"ג שמכר לו שוה ה' בד' וזילול מן השער, מודה לרשב"ם ר"ת דאסור לקבל הדמים, וכ"ש לדעת המרדכי דאסור לקבל אפילו קיראי אחרינא אלא דוקא אותן קיראי דהוי ליה בשעת פיסוק; וכבר כתב מהר"י קולן בתשובה דכל כמה דנוכל לעשות שלום בפמליא של הפוסקים צריכין אנו לעשות, וכ"ש בכאן דנאמר שדברי הריב"ש מסכימין לדעת המרדכי, וזהו תשובה אחת. תשובה שניה, שאפי' את"ל דריב"ש יהא מיקל על דברי המרדכי משום דלא נתכווין הכי מעיקרא אלא כדי להחמיר על המוכר שלא יעבור ולא נתכוון לאיסור רבית מעולם, מ"מ אין הנדון של מהר"מ יפה דומה לראייה, משום דהתם האי תנאי דאתני שאם יעבור יתן ג' זהו' שאם יעבור המקח לקיים המקח הוא בא, שמכביד על המוכר ליתן בעד הסחורה יותר מדמי שווי' כדי שיקיים ויעמוד לו המקח, לפיכך הלה פשע ולא העמיד לו הסחורה חייב לשלם לו כפי התנאי, ולית כאן לא רבית ולא הערמת רבית, אבל הכא שמתחילה כתב לו שחייב לו הסחורה מה ששוה מאתיים כנגד מנה, והתנאי הבא אחריו לביטול המקח הוא בא לטובת הלוח להקל מעליו המשא, שלא יתחייב באמת בנתינת הסחורה שאינו יכול לעמוד בה ופדה בשילום ממון את נפשו ליתן בעבורה בפחות מדמי שוויו, נמצא שאין כאן מכר בעולם אלא הלוואה ואין חילוק מעכשיו בין דרך זה של מהר"מ לדרך ראשון, שנכתב לשון ברירה בשטר מפורש, דכיון שנותן קצבה

ליכתוב סכום קצוב בשטר אפי' שתהי' הסחורה ביוקר בעת ההיא, הרי הברירה מבוררת דבודאי יבחר לו לעצמו לתת מעות ולא סחורה, ונמצא דאשתכח למפרע שלא היה מקח מעולם וכאילו אמר לו בפירוש לכשתרצה אחזירנו לך דודאי אין הלשון גורם מה שכ"ת מכר לכתוב תחילה דרך מכירה מההוספה כותב בדרך קנס כדכתבנו לעיל, אלא הכל הולך אחר הכוונה, דהא בבריית' נמי מכר השדה קאמר ואפ"ה כשא"ל הלוקח קודם גמר המקח לכשיהי' לך מעות אחזירנו לך משתנאי קיים אסור מפני שבנתינת המעות לבסוף נעקרה המכירה מעיקרא וחזרה להיות מלוה, כ"ש הכא שמתחילה לא נתכוון להיות מעול' לקנות הסחורה ההיא אלא שכותב כן בשביל ההיתר כשכותב אחר כך התנאי שיוכל לפדות את מקחו להקל על הלוה, כל שכן שנעקרה המכירה מעיקרא וודאי אם היה כותב תנאי והכביד על הלוה שאם לא יעמיד הסחורה אז ישלם כפל או אפילו בכדי שוויה של הסחורה אף על פי שמתחילה היה מוזיל הסחורה לגביה טובא ופשע ולא העמיד הסחורה וודאי בהא מודינא ליה דחייב לשלם כאשר התנה עליו, ולית כאן רבית כלל, כיון שהתנאי בא לקיים המקח נמצא שאין כאן הלוואה כלל ומה שנותן אח"כ הוא נותן בשביל תנאי, ומה לי הן מה לי דמיהן, אבל כשמתה תנאי להקל מעליו לתת פחות מדמי שוויו שהוא תנאי לביטול המקח גרע טפי טובא מההיא דבריית' דא"ל לכשיהי' לך מעות אחזירנו לך דאסור, דאלו התם בדמי שווי' קאמר ליה באותן הדמים שקנו מידו עכשיו ואינו מוכח עכשיו אם ירצה לשוב ולקחת השדה מידו אם לאו, ואילו הכא בפחות מדמי שווי' של הסחורה קאמר ליה ופשיטא שיבחר לעצמו לתת דמים קלים ולא הסחורה התם אחזירנו לך בלא שום תוספות קאמר, אבל הכא בתוספות דמים קא"ל, שמוסיף לו על המקח שקנו מידו, הילכך בוודאי כי אלו שני הדרכים כאחד לא טובים המה ושומר נפשו ירחק מהם.

אחר שכתבתי כל אלה חזרתי והתבוננתי ועיינתי על דברי מהר"מ יפה ועל לשונו ומצאתי לו ישוב, שאין כוונתו לומר לתקן לכתוב בשטר שאם יעבור ישלם לו סכום קצוב, דזה וודאי אסור מטעם שכתב', אלא כך הוא כותב שאם יעבר יהי' מחוייב לשלם כל אשר יירצה בעל השטר אפילו יותר מכפל, וכוונת הרב בזה, שהלוה צריך לסמוך על מהימנותיה של המלוה, שלא יקח יותר משיעור הרווחים שמגיע לו; ואם לכך נתכוון מהר"מ יפה הנה אמר לתקן ואין זה תיקון אצל הלוה, ומי ישמע לו לדבר הזה להאמין למלוה על ככה, ועוד שהיא הערמה גדולה כרבית ואין ראוי לקרותו תיקון ואין דומה לנידון של הריב"ש, שלא נתכוון אלא להכביד על המוכר לקיים מקחו ולא לשום רבית כלל. וגם התשובה הראשונה מדברי המרדכי ורשב"ם ור"ת במקומה עומדת.

הפרק הגימ"ל: אמנם דרך ג' ראיתי מקצת הגדולים נוהגים לקנות המשכון מיד הלוה, כשמביא לו חפציו להלות עליהן, אז קונים מידו המשכון בקניה גמורה

בלי שום תנאי שוה מאתיים במנה, והלה סומך על אמונתו שיחזור לו משכונא בעת שיתן לו קרנא ורווחא לפי מספר השבועות שיהי' מעות אצלו.

ולכאורה היה נראה דשפיר עבדי, כיון שאין עליו שום תנאי חייב להחזיר לו מקחו, הרי זה כמו ששנינו בבריית' בסיפא⁵⁵ דא"ל הלוקח מדעתו דשרי, וכדפירש"י דאי נמי חזר וקיבל מעותיו, עד עכשיו שלו היתה וחזר ומוכרה לו. וכאן דבדידי' תליא מלתא יכול נמי להעלות לו בדמים כפי שירצה, ואין כאן רבית אלא מכירה, ויש לדבר זה סמיכות. גם כתב בעל תרומת הדשן, שהוא גדול אחרונים, בתשובה הנז' סי' ש"נ לענין ראובן שהיה לו שטר על גוי שהלוה לו עשרה ליטרין וכו', וזקף הקרן עם הרבית וכו' וכשבא ללות מישראל אחר וליתן לו החלק בקרן וברבית בשטר זה אסור, אלא באופן שימכרנו לו במכירה גמורה ושלא יתנה עמו להחזיר לו מקחו אלא לכשירצה הלוקח מדעתו ולא שיתבע אותו בדין, וכבר העתיק מהרמא"י ז"ל את דבריו בסי' קס"ט⁵⁶ סעיף י"ח. גם בתשובת אלשיך סי' י"ט ראיתי, שנהגו בעירו ללוות מעות בריווח איש מאת רעהו על סמך היתר זה של מכירה.

אמנם אחר ישוב הדעת והתבוננות מעט ראיתי כי לא זה דרך הישר לפני איש ירא וחרד לדבר ה' ולא נכון לסמוך על זה הדרך כלל. ודבר זה מתברר מתוך הלכה מפ' איזה נשך דף ס"ב ע"ב: תני רב ספרא ברבית דבי ר' חייא, יש דברים שהם מותרין ואסורין מפני הערמת רבית, כיצד, א"ל הלוני מנה, א"ל מנה אין לי חטין במנה יש לי⁵⁷, נתן לו חטין במנה וחזר ולקח ממני⁵⁸ בכ"ד סלעים, מותר ואסור לעשות כן מפני הערמת רבית, ע"כ. ונחלקו הרמב"ן והרמב"ם לענין אם עבר ועשה כן, הרמב"ם פסק דאין כאן אלא הערמה ולא אבק רבית, הילכך מוציאין ממנו המנה, אבל הרמב"ן פסק דאבק רבית הוי ולא מפקינן לא ממלוה ללוה ולא מלוה למלוה, והרא"ש הכריע וכתוב דמסתברא כדעת הרמב"ן, וכן הוא דעת הטור בס"ס קס"ג, וכתב מהרמא"י ז"ל בהג"ה בש"ע⁵⁹ והוא דעת גדולי הפוסקים הרמב"ן והרשב"א והרב המגיד ונמוקי יוסף, וכל זה לא מיירי אלא כשלא התנה מתחילה על כך אבל אם התנה מתחילה על כך לקנות ממנו בפחות הוי רבית גמור, עכ"ל. הנה סדרתי לפניך כל פרטי דרכין שבשמועה זו, ומעתה נבוא לדבר על נדון דידן, שמתחילה תחילת הדברים שהוא אומר לו

55 ב"מ ס"ה ע"ב: אמר רבא דא"ל מדעתי.

56 בכת"י נמצא: ס"ט. אבל אין ספק שצ"ל: קס"ט.

57 אצלנו הגירסא: שאני נותן לך.

58 אצלנו הגירסא: וחזר ולקחן הימנו בעשרים וארבע סלע.

59 יו"ד, סי' קס"ג, סעיף ג'. אצלנו כתוב כך: ויא' דהוי אבק רבית (טור בשם הרמב"ן והרא"ש) וכל זה לא מיירי אלא כשלא התנו מתחילה על כך, אבל אם התנו מתחילה לקנות ממנו בפחות הוי רבית גמור (המ"מ פ"ה דה"מ בשם הרמב"ן הרשב"א וכן הוא בניי אפילו פרע לו פירות (אסור) (נימוקי" פ' א"ג).

הלוני מנה עד זמן ידוע לכך, ופוסק עמו כמה רווחים יתן לו עד אותו זמן, ומתעצמים זע"ז על סכום הרווחים כדרך הסוחרים רע יאמר הקונה עד שמתקרבים זא"ז על סכום הרווחים ואחר שנתפשרו בדבר אז יבחרו להם להפקיע איסור רבית מביניהם ומכר לו החפץ ההוא, אמנם דעתו סומכת על הדברים הראשונים שנדברו איש אל רעהו להקשיב לו וישמע אליו בעת זמן שהגבילו לעצמם בתחילה, שיחזור ויתן לו את משכנו כשיתן לו קרנא עם רווחא כאשר נדברו והותנו זא"ז. ועתה מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו, אשר נגה עליו אור השכל, יבא וישקול במאזני צדק ולא במאזני מרמה את שתי המרמות האלה נדון שלנו ודבר ספרא כי המה בהבל שתיהן יחדיו לעלות; ועוד נדון דידן נראה דגרע טפי, דאילו התם אעפ"י שאמר מתחילה הלוני מנה, כשא"ל מנה אין לי ונתן לו חטים לא היה בזה שום רבית אוכל כלל, שכן השער, וגם לא גילה מעולם שדעתו לחזור ולקנו' ממנו החטין בפחות ונמצא שאין כאן עד עתה הערמת רבית עדיין, ואח"כ כשחזור וקונה בפחות נגמר המקח ונתחייב לו במנה ההוא והיה רשות בידו למכור אותן החטין למי שירצה, ועתה למה לא יוכל הלה לחזור ולקנות ממנו בפחות, וזה דרך כל הארץ כשאדם דחוק למעות צריך ליתן מקחו מפחות, ואפ"ה אסרו חז"ל למכור חטין (בפחות) למוכר ההוא משם הערמה, ואעפ"י שאין לו קונה אחר יותר טוב ממנו, שאם היה לו מי מכריח אותו למכור לזה; כ"ש וק"ו בנדון דידן, שבטרם מכר לו החפץ ההוא פסקו לו קצבה ברווחים ומכר החפץ בפחות מדמיו וניכר מיד הערמה, שהרי אם היה רוצה למוכרו באמת כבר היה מוצא קונים הרבה, שהיו נותנין לו יותר הרבה מזה יותר ויותר, וגם כי גילה בדעתו לחזור ולקנות החפץ ההוא מידו ביותר מה שלוקח מידו, ואע"ג דלא אתנו ביניהם על זה בתנאי גמור משום רבית, ראוי לומר דה"ל כאילו אתנו ולהחמיר עליהן משום הערמת רבית ושלא יהא רשאי למכור החטים בפחות למוכר ההוא, ואע"ג דאפשר שלא נתכוון מעולם מתחילה לקנות בפחות ממנו, ואף אם נתכוון לבא לפומי' לא גלי, ועוד מי ידע אם ירצה הלה למכור החטין אליו, ומי יודע אם יוכל להתפש' עמו על המקח, שהרי לא גילה דעתו בכמה ירצה למכרו אח"כ. הנה כל הצדדים הללו נשלמו בנדון דידן, שהרי מתחילה לא נתכווין מעולם למכרו כי אם לחזור ולקנות וגם בפיהם מלאו לאמר כמה רווחים יוסיף לן על המקח אח"כ, וגם דעתו סומכת עליו שיחזור וימכרנו לו בסך ידוע שנדברו זע"ז ולא חסר להם רק קניין בסודר או שבועה, הילכך אין לך הערמת רבית גדולה מזו. ונראין הדברים שאפילו הרמב"ם דס"ל הא דרב ספרא אינו אלא הערמת רבית גדולה מזו ונראין הדברים כנ"ל, הכא מודו דהוי אבק רבית, וקרובין הדברים אפילו להיות קרוב לרבית קצוצה יותר מלאבק רבית כיון שפסקו תחילה כמה יוסיף לו אח"כ על המקח; והא דהתיר בעל תרומת הדשן לעשות בדרך זה, נראה דאין ראייה משם, מפני שאין דומה לו, דנידון של ת"ה הוא בשטר שיש לו על גוי, שהגוי נותן לו רבית ואין ישראל נותן לו מכיסו מאומה והוא מוכר לו מעכשיו חלק מן שטר וכל אחריות על הגוי,

אלא משום דיוקוף הקרן עם הריווח חשיב ליה כאילו היה כלו קרן של ישראל, ואלו לא זקף אפילו משכון שיש לישראל על הגוי ורוצה להשכינו אצל חברו יכול להתנות שצריך לחזור וליתן כשבא לפדותו כמו שהעתיק מהרמא"י ז"ל בס"י קפ"ט⁶⁰ סעיף י"ח, הילכך בזקף נמי כשחזור ולוקח השטר הוא מיד ישראל חברו לא מחזי כרבית, דאין המון עם יודעים לחלק בין השטר שלא זקף, ובעיני המון אין רבית מה שלוקח מיד הישראל הוא, אלא רבית של גוי הוא לוקח, וטעמא מאי אמרו רבנן הערמת רבית דלמא אתי להקל ברבית של תורה, הכא ליכא למיחש למידי כיון דשטר הוא על גוי והגוי הוא הנותן הרבית, הילכך אפילו הותנו מתחילה שמחוייב להחזיר וליתן לו לפדותו לא היה נראה בעיני כלוקח רבית מידי ישראל אלא מיד גוי, כ"ש כשאינו מתנה כלום אלא שהי' תלוי בדעתו אם ירצה, דשרי למעבד הכי ולא אתי להקל ברבית, וכן אמרו בגמרא במסכת שבת בפ' תולין דף קל"ט לענין איסור שבת הערמה קאמרת הערמה מדרבנן הוא צורבא מרבנן לא אתי למיעבד לכתחילה, ואע"ג דרש"י גורס הך הערמה לאו באיסורא דאורייתא היא אלא באיסורא דרבנן הילכך כיון דצורבא מרבנן הוא לא אחמרו עליה, דלא אתי למיעבד לכתחילה בהדיא בלא הערמה לעבור שם לפניו, עכ"ל, דמשמע דבדאורייתא אסור הערמה ואחמורי אפילו אצורבא מרבנן, מ"מ שפיר אנו מדונין אנו ולמידין לנידון דידן, כיון שאין המון באין מתוך כך להקל ברבית אחר אין כאן מקום לאסור הערמה זו, ולעולם אימא לך, דלא התיר בעל ת"ה היתר הערמה של מכירה אלא בכגון זה, אבל בשטר של ישראל, מה שיש לישראל על חברו או על משכון אם ירצה למכרו בפחות משווי' עד שיחזור ויקנה ממנו אח"כ כדרך שכתבתי, לא מצינו למילף מדבריו שיתיר ערמה זו, ולא חזינו לרבנן קשישאי מכל דברי הפוסקים הראשונים והאחרונים שהקילו בדבר זה, הילכך מכל הדברים האלה יברח כל אדם כאשר ינוס מן הארי ומן הנחש, ואין לך העיסקא אלא כאשר תקנו חז"ל קדמונים או ע"צ דרך הקנאות מש"ג אם יש לו, ובזה נשלם הפרק הג'.

הפרק הרביעי: אך אמנם בענין העיסק' ראיתי שערורי' ורבים נכשלים בדבר, שאין הלוא נזהר להיות בידו המעות מיוחדים לעסק, אלא שולח בו יד להוציאן בעל כורחו לצורכו לאכילה בלחם לאכול ובגד ללבוש, ואלמלא שפי' הלוא עושה כן מדעתו ולא היה המלוה יודע מזה הייתי כמחריש, דאף אם נאמר דהלוא לא הרוויח כלום מעולם מאותן המעות אפ"ה כשנותן הריווח למלוה אינו עובר משום איסור רבית בנתינה זו, כיון דמתחילה בעיסקא יהיב ליה, והשתא נמי דשקיל מלוה מניה לאו בתורת רבית קא שקיל מניה אלא בתורת רווחים, ולא קרינן ביה תו לא תשיך, שהרי המלוה בהיתר הוא דלוקח, שהמלוה אינו צריך להאמין כי אם בשבועה, והשתא הוא אפילו שהלוא יודע באמת שלא היה לו רווחא לא בשביל כן חייב הוא לישבע, ויכול הוא ליתן רווחא כפי מחשבת

60 בכת"י נמצא: קפ"ט — אבל אין ספק שטעות המעתיק היא וצריך להיות: קס"ט.

המלוה, וכדי שלא ישבע אפילו באמת, וכמעשה דינאי המלך⁶¹ שהיו לו ב' אלפים עיירות וכולן נחרבו על שבועת אמת ואין כאן איסור כלל.

אמנם כשהמלוה יודע מתחילת ההלוואה דוחקו של הלוה שלצורך פרעון חובו או לצורך אחר הוא לזה המעות, וודאי שאין לו היתר ואין מספיק להם מה שכותב בשטר שבתורת עיסקא נותן לו המעות והוא יודע באמת שמוכר⁶² הלוה להוציא המעות לצרכיו, ודבר זה מצוי תמיד, ואין מי ששרי. וכבר כתב הרב ב"י בסי' ק"ס בשם הרשב"א בתשובה על מעות יתומים, דמותר להלוותם קרוב לשכר ורחוק להפסד, וכגון דאיתנו תנאי שיעמידנו המעות מיוחדים ושיקבלו היתומים מן הריווח הנמצא שם ממש, אבל לא שיוציאם הלוה לצורכו שיפרע לאחר מיכן, כי זה רבית גמורה הוא, עכ"ל. גם בסי' קע"ז כתב הרב ב"י בשם תשובת מיימוני השייכים לספר משפטים, שיתנה שאם יצטרך להוציא המקבל מן המעות לצרכיו יחזיר אחרות ויזכה אותן ע"י אחר להמפקיד, שאם לא היו המעות בעין או בחובת או בסחורות האין יתן רבית על מה שהוציא, עכ"ל. ובכתבו ובלשונו כתב המרדכי פ' הגזול עצים דף נ"ד ע"א סי' קכ"ב וכתב שכן מצא בתשובת ר' ברוך. עוד כתב הב"י שכן מצא בספר אחר לא ידע לכנותו, פן יהתל בו הנפקד ויוציאם לצרכו ויתן לו רבית מחובותיו יקח אמונתו שאם יוציא יחזיר בקרוב ויזכר ע"י אחר, עכ"ל. נתברר מכל הלין, דמה שאין נזהרין בדבר זה, דכותב שטר עיסקא והוא ידע שמוציא המעות לצרכיו, דלא שפיר עבדי. והנה עיני כל ישראל אל החכמים דבדור הגדולים אשר בארץ המה, והמה יפקחו בדבר זה לעשות להם תיקון להורות להם הדרך אשר ילכו בה.

ואני בעניי הנה לפי שכלי הדל מצאתי תיקון לדבר זה, ולקחתי בלקח טוב מדברי בעל שלטי הגבורים, שכתב בפ' איזה נשך דף ק"ה ע"א דברי המרדכי הנו' והוסיף בהם, דיש לו להתנות שאם יצטרך המקבל מן המעות להוציא אותן לצרכיו, שיחזור אותן בקרוב ויזכה אותן בקרוב למפקיד ע"י אחרים וילווה אותן במעות הראשונות, כלומר שהמעות אלו שלקח בהלוואה להוציאם לצרכו הרי הוא חפץ בהמעות שבשכר הם מלווים יהי' בזכות המלוה במקום המעות אלו שהוציא לצרכיו, בענין שלא יעמדו מעות המלוה בשביתה כלל ויקבל מהם הריווח, שאם לא היה המעות בסחורה האין יתן הרבית על מה שהוציא וכו' עכ"ל. ובסוף כתוב ואפשר דלכך נהגו לכתוב בשטרות, שהמלוה

61 במדרש תנחומא לויקרא (הוצאת בובר, וילנא תרמ"ד, עמ' 10) נאמר: מעשה בהר המלך שהיו שם שני אלפים עיירות וכולם נחרבו על שבועת אמת, ומה הנשבע באמת כן, הנשבע בשקר על אחת כמה וכמה, כיצד היו עושין, אדם אומר לחבירו שבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה, הולכין ועושין ומקיימין שבועתו, לכך נאמר נפש כי תחטא וגו', בגמרא גיטין נ"ז ע"א נאמר שששים רבוא עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך.

62 = שמוכרת.

מקבל עליו שלא יעמדו שבתם כלל ועיקר, עכ"ל. הנה נתברר התיקון מאליו, ובאלה חפצתי, שיכתבו בשטר, שיקבל הלזה על עצמו, שאם יוציא המעות לצרכיו, הרי העיסקא שיש לו ממקום אחר באיזה סחורה שתהיה, היא תהיה תמורתו של ממון, ויהא קנויין לו לנותן מעכשיו, ועפ"י תנאי זה התרצה הנותן ליתן עיסקא לידו, שלא יהא מעותיו שבותים אצלו אפילו רגע אחד, וגם המקבל קיבל על עצמו בח"ח ובש"ד⁶³. ובזה הדרך נתקן הדבר שאפילו אם יודע המלוה מתחילה שמוציא המעות לצרכיו, אפ"ה מותר, שהרי שעבד העיסקא ממקום אחר תמורת ממון זה, ואין בזה שום חשש עוד. והרי זה כאותה שאמר בפ' המפקיד דף ל"ד נעשה כאומר לו לכשתגב ותרצה ותשלם⁶⁴ תהא פרתי קנויה לך מעכשיו, ואיכא דאמרי סמוך לגנבתי⁶⁵ תהא קנויה לך. ואע"ג דאינו דומה לפרה, דהתם הפרה עכשיו בעולם, אבל הכא אפשר דאין ממון של עיסקא אחרת עדיין, ואין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כבר פסק העיטור דבשותף מהני כל תנאי בין מציאה בין דורון, ואפילו בדבשב"ל בההיא הנאה דקא סמכי להדדי גומר ומקנה, וכ"ש בנדון דידן דאית ליה הנאה נוספת בההיא הנאה שנותן לו רשות להוציא המעות בעיסקא לצרכיו פשיטא דגמר ומקנה עיסקא ידיה בסחורה אחרת. וכ"כ המרדכי בפ' השואל סי' ש"ץ דף קמ"ז ע"ב: ראובן שמסר מנה לשמעון בשותפות ע"מ שיהא ביניהם למחצית שכר כל ריווח שבא ליד שמעון אף ממציאה, וכן קיבל עליו שמעון, לא קנה ראובן, כיון דלא קנה מיניה כו', משמע דבקנין מיהו מהני, וכ"כ בהגהת אשר"י המקבל עיסקא מחבירו והתנה עמו כל ריווח שיבא לו בין מעיסקא זו בין מעיסקא אחרת שיקבל מאחרים ויחלוק עמו, לאו תנאי הוא עד שיקבל עליו אחריות מכל עיסקא, וכבר הביא ב"י דבריהם אלה בסי' קע"ז ומהרמ"א ז"ל העתיקם שם סעיף י"ג. וה"נ בנדון דידן הוא מקבל ממון אחריות ממון אחר ממה שיש לו מלוה או סחורה אחרת, הילכך שפיר דמי בוודאי למכתב הכי וליקח הריווח מעיסקא אחרת.

ולפי שרבים טועי' מליתן מעותם בעיסקא בשביל הרמאים שמתעסק' כל השנה במעות, ובסוף השנה טוענים שלא היה רווחא בעיסקא ההוא כדי שיתפשר עמו כפי רצונו, בכך נתתי אל לבי למצוא דרך ישר לתיקון המלוה וגם שלא תהא הדלת ננעלת לפני הלזה, והוא ששיערו מתחילת ההלוואה כמה זמן מספיק להם להרוויח הקצבה ההיא מה שנותן לו, אך שלא יערימו בדבר ויתנה עמו וגם יכתוב בשטר שמחוייב הלזה לבא ליום פלוני להודיע לבעל השטר, אם הרוויח סך הקיצבה ההיא וכמה הרוויח, אשר אם לא יודיענו מאומה, הרי שתיקתו כהודאה דמיא, שלא יוכל לומר אחר כך שלא הרוויח אותו סך קצוב. ובדרך זה נמצא תיקון למלוה, וגם הלזה אפילו אם לא הרוויח כלום ולא בא להודיע

63 = בחרם חמור ובשבועה דאורייתא.

64 אצלו הגירסא: ותשלמי.

65 אצלו הגירסא: לגניבתה.

לאותו יום אינו עובר בבל תשיך, כמו שכתבנו למעלה, שיכול הלזה ליתן רווחא כפי מחשבת המלזה כדי להנצל מן השבועה שבועת השותפין, ואין בזה משום איסור רבית כלל. ואל תתמה אל הקציצה, שכבר נהוג עלמא לקצוץ ואין עניין הקציצה אלא לטובת הלזה, לומר כל מה שירוויח עודף על הקציצה יהי' ללזה לבדו ואין למלזה חלק בו, והרי זה כאומר לחבירו שיתעסק לטובת המלזה על אחריותו עד שיהיה שני מינים, ודינו מפורש בטי"ד סי' קס"ח.

הפרק החמישי: ואחר שביארנו דברינו הלוואת איש מאת רעהו, נבוא לדבר על דרך הישר ללות לצורך הקהל, איזה דרך ישר ולא יכשל באיסור רבית, דודאי אותו הדרך שכתב ריב"ש והעתיקו בש"ע סי' קע"ג שימכרו עזר היין או הבשר ליחידים וכו', הוא הדרך הנכון שאין בו שום ספק, אך שאין כל הקהילות יש להם עוזר וסומך מן היין והבשר, והיש להם הוא מעט, והחובות שצריכים ללות הוא רב ואין מספיק להם. והרב ב"י כתב בספר בדק הבית, שכתוב באורחות חיים בשם הרשב"א בתשובה, דמה שלווין הנאמנין הוא רבית קצוצה וכו' ואינו מוצא צד היתר אלא שהקהל יתחייבו עמם בשטר לאחר במנה או במאתים לפרוע לזמן פלוני, ואותו שנתחייב לו ימכור התובע בפחות כי זה מותר מן הדין אלא שהוא חוכך משום הערמת רבית.

ובודאי כי כן הוא שזה הערמה ואסור, ויש ראייה לזה ממשנה דמסכת מעשר שני פ"ד משנה ד', דתנן התם מערימין על מעשר שני (פי' כשפודה אותו חייב להוסיף חומש, דכתיב ואם גאל יגאל איש ממעשרו וגומר, על שלו הוא מוסיף ולא על של חבירו), כיצד אומר אדם לבנו ולבתו הגדולים ולעבדו ולשפחתו העברים הילך מעות⁶⁶ ופדה לך מעשר שני זה וכו', היה עומד בגורן ואין בידו מעות אומר לחבירו הרי פירות אלו נתונים לך במתנה וחוזר ואומר הרי מעות אלו מחוללין על פירות שבבית⁶⁷, ע"כ. ואמר עלה בירושלמי, למה מערימין עליו מפני שכתוב בו ברכה, שמעינן מהכא הא דנותן מעות או פירות לאחר במתנה, דכוותיה נמי בנידון דידן שהקהל מתחייבים עצמם בשטר לאחר במנה או במאתיים שנקרא ערמה. ודוקא גבי מעשר מותר להערים, משום דכתיב ביה ברכה, אבל אסרו חכמים כמה דברים המותרים משום הערמה, האי נמי אסור, אם לא שנאמר משום דוחקא דציבורא, שהוא קרוב להיות כפיקוח נפש ממשא מלך ושרים, מותר להערים אפילו לכתחילה אעפ"י שבגוף הדין הא דסתם לן בש"ע סי' ק"ס סעיף כ"ב דמשום פיקוח נפש מותר ללות ברבית, אני חוכך מפני שאני אומר, הא דיזיף עובדי' מן יהורם בן אחאב ברבית⁶⁸, ע"כ לא

66 אצלנו הגירסא: הילך מעות אלו.

67 אצלנו הגירסא: הרי אלו מחוללין על מעות שבבית.

68 עיין במדרש שמות רבה, פרשה ל"א, ד': בא וראה כל מי שיש בו עושר ונותן צדקה לעניים ואינו מלזה בחבית מעלין עליו כאלו קיים המצות כלן, שנאמר (תהלים ט"ו, ה') (כספו לא נתן בנשך ושוחזר על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם, ומי היה זה, עובדיה

שמעינן מהתם אלא לגבי הלוח אבל לגבי מלוח מאן לימא לן דשרי, ואי תימא איך עבר עובדי' על לפני עור לא תתן מכשול, הא לא קשיא דודאי עבר ועבר, משום דאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש ומה היה לו לעשות תדע דיהורם וודאי נתכוון לאיסורא ולעבור אדאורייתא, דהא פשיטא שלא גילה לו עבדים⁶⁹ שהוא לוח לצורך פיקוח נפש, דא"כ היה מסתכן בנפשו ובנפש מאה הנביאים שהחביא. וכן ראיתי במדרש תנחומא פ' משפטים ורש"י הביאו במלכים ב' ⁷⁰ על פסוק והנושה בה לקחת אם כסף תלוה, זהו שאמר הכתוב כספו לא נתן בנשך, עובדי' קיים כספו לא נתן בנשך, ויהורם שנתן ברבית אמר הקב"ה עד עכשיו הוא חי יבא יהוא ויהרגנו, שנאמר ⁷¹ בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, וכתוב ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זרועיו ויצא החצי מלבו, על שהקשה את לבו ופשט את זרועיו ליטול את הרבית לקיים מה שאמר יחזקאל בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה ע"כ. הרי לך מבואר דיהורם וודאי לאיסור היה מתכוין ואיסורא הוא דעבד וע"כ נענש, ועוד דקרא נמי הכי דייקא אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך ⁷², הרי במקום פיקוח נפש דאזהרי' רחמנא וחי אחיך עמך, הרי שתלה הנשך והתרבית בווי אחיך עמך, הילכך בתר דאיבעי' לך הדר פשטא לי' דהמלוה וודאי כ"ש דעובר באיסור רבית במקום פיקוח נפש, ומאן דלא דאין הכי אינו אלא טועה, אם לא שנאמר אין למידיו מן המדרש לדינא, כדקאמר בפ' דנזיר כהן גדול וכי מדרש אמנה הוא דרוש וקבל שכר, ומ"מ בין כך ובין כך לגבי הערמת רבית משום דוחקא אפשר להתיר, ועוד דטעמא מאי אסרו רבנן הערמה דילמא אתא למיעבד לכתחילה, רבים לא עבדי איסור לכתחילה.

ועוד יש אתנו דרך אחרת, לפי שרבו כמו רבו החובות ישתרגו ועלו על צווארי הקהילות מכמה שנים, ואינם גובים מידי שנה בשנה רק הרבית והקרן קיימת בחוב עליהם, ע"כ יש תיקון שיבחרו מקצת אנשים עשירים שבתוכם

שהיה עשיר אפטרופוס של אחאב שנאמר (מ"א י"ח) ויקרא אחאב אל עובדיה אשר על הבית, והיה עשיר יותר מדאי והוציא כל ממנו לצדקה שהיה זן הנביאים, כיון שבא כל אותו הרעה היה לוח בנשך מן יהורם בן אחאב מה שהיה מספיק לנביאים, זה קיים כספו לא נתן בנשך, אבל יהורם שהלוח ברבית אמר האלהים עד עכשיו זה קיים יבא יהוא ויהרוג אותו שנאמר (שם ב' ט') ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זרועיו ויצא החצי מלבו, ולמה בין זרועותיו ויצא מלבו, לפי שהקשה את לבו ופשט ידיו לקבל הרבית לקיים מה שנאמר (יחזקאל י"ח) ובנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, לכך מזהיר להם אם כסף תלוה את עמי.

69 צ"ל: עובדיה.

70 במלכים ב', ד', א' מביא רש"י: והנושה — הוא יהורם בן אחאב שהיה מלווהו ברבית מה שזן את הנביאים בימי אביו, במדרש רבי תנחומא, לכך נאמר (לקמן ט' כ"ד) ויך את יהורם בין זרועיו שפשטו ליטול רבית.

71 יחזקאל י"ח, י"ג. 72 ויקרא כ"ה, ל"ו.

ויחשבו עליהם כמה וכמה מהחובות מגיע עליהם לפרוע לפי הסכום שלהם אם היו רוצים לשלם מיד לכל הנושים, והמה יכתבו שטר על עצמם הסך שהוא לפרוע לזמן פלוני, וחוזרים הקהל ההוא ומוכרים השטר בפחות, וכשיגיע זמן פרעון יש רשות ביד הקהל לבחור להם אנשים אחרים שיחתמו שטר על עצמם כראשונים לפרוע על זמן פלוני לשנה אחרת וימכרו למלוה הראשון בפחות ויקחו השטר הראשון מידו, ואם ירצו ללות המעות ממלוה אחר יכולים ליקח שטר כראשון גם מאנשים הראשונים וימכרו אותו בפחות ויקחו המעות ההוא ופורעים למלוה הראשון ולוקחים מידו השטר הראשון ומחזירין קרוע לידי האנשים החתומי' בו, וזה וודאי מותר מן הדין ולא מחזי הערמה כל כך כמו תיקון של הרשב"א הנזכר.

ואמנם אותן הקהלות החדשות שחובותיהן מועטים יבחרו להם דרך אחרת, שיכתבו בשטר שהקנו למלוה מש"ג⁷³, דלא סגי בלאו הכי שלא יהיב כמה אנשים מבני הקהל מלוים ברבית ויש להם תמיד מש"ג כל השנה, ואלו מנהיגים פרנסי הקהל שנותנים שטר על עצמם, בין שיש בהם מי שיש להם מש"ג בין שאין בהם גם אחד, מ"מ הרי שלוחא דצבורא נינהו ובשליחותן של אותן אנשים יש מי שיש להם מש"ג המה יכולים לכתוב ולהקנות להם מש"ג ונמצא שהמלוה בודאי כדין הוא נוטל הרבית כי מן הגוי הוא שנוטל, גם הציבור אינם עוברים בלא תשיך כיון שאין הרבית בא לו למלוה ביד לזה כי אם מן הגויים, ולא אמרינן נמי דאותן אנשים שהקנו המש"ג הם נעשים מלוים אצל הציבור, דהא לא מטי הנך זוזי מעולם מן המלוה לידם, וגם לא הלווה כלום לצבור, וגם לא מטו שום הנאה להם מעולם, הילכך אין לך במשפט אותן אנשים עם הציבור אלא כמי שמשאיל כליו וחפיציו לחביר' להשכנם כאשר ימצא שצריך הלה להחזיר לו כליו, ה"נ ה"ה והוא הטעם ואין כאן רבית מן הציבור לא למלוה ולא לאותן אנשים, מפני שהמלוה לקח רבית מן הגוי ואותן אנשים אינם מבקשים מן הקהל רק המשכנות הכלים והחפצים שהשאלים, כי חפצים השאלים ולא מעות או נסבב הדבר באופן אחר שנאמר, כי המשכנות של גויים הממושכנים ביד אותן אנשים כמה קנויים להם מתחילת הלוואה כדי שוויין לגבות מהן הקרן והרבית עד סוף השנה, כשלקחו הציבור או מנהיגים שלוחי הקהל את המשכנות מידם והקנה אותם למלוה אחר כדינם, דמכרו למלוה כל כח וזכות שיש באותן המשכנות וזכה בו המלוה ההוא, הרי זה כאלו מכרו סחורותי' של אותן אנשים בפחות מדמי שוויין מפני שהיו צריכים למעות, ואעפ"י שברשות עשו זאת מ"מ הוא לא נתרצה להפסיד מאומה, והרי זה כאותו שאמרו בדרב ספרא אומר אדם לחבירו הלויני מנה והוא אומר מנה אין לי חטין במנה יש לי, וכ"ש בכאן דמעזלם לא בקשו מהן הקהל הסחורות, ונמצא בודאי שצריכין הקהל לשלם לאותן אנשים דמי סחורות כמו שוויין, ה"נ אותן המש"ג שהיה בידם חשיבו ליה כקרנא משעה

ראשונה מתחילת ההלואה, וכל הרבית שיעלה עליהן עד סוף כל השנה אע"ג דלא נזקף הקרן עם הרבית כבר כתב הרשב"א בתשובה והב"י הביאו בטח"מ סי' ק"ד מחודשים סי' ט' ⁷⁴, על שניים שהלוה לגוי בזה אחר זה ואין בנכסי הגוי כדי לזה ולזה, וכשבא ראובן המוקדם לגבות ש"ח ורבית טען שמעון, קרן ורבית שהרווחת קודם אתה נוטל ומן המותר אגבה קרן חובי לפי של (א) חל חוב הרבית מזמן השטר אלא בכל יום מתרבה והוא יכול לפרוע בכל עת ולסלק שיעבודו, תשובה, אין בדבר שמעון כלום לפי שמשעת זמן שטר חייב עצמו בכל הרבית שיעשה מעותיו, והביא ראיה מן הגמרא ⁷⁵, הילכך לענין זה שיש להם שיעבוד על המש"ג לגבות מהן קרן ורבית וודאי דחשיב להן הכל כקרנא אף שלא נזקף. ואע"ג דקיי"ל בעלמא אף לענין ישראל שנעשה ערב בעד גוי דלא חשיב הרבית כקרן, וכמבואר בס"ס ק"ע, מ"מ הכא שאני בוודאי כיון דלא מרווחא ולא מידי ולא הלוה לציבור מאומה ומפסידים שעבודם מה שיש להם על המש"ג וודאי דחייבים הציבור לשלם להם כל מה שמפסידים מטעם פסידא ולא מטעם רבית, ולית כאן אגר נטר כלל.

עד הנה עזרני ה' ברוב חסדו ואת אשר שם בפי אותו אשמור לדבר נגד מלכים ולא אבוש. נאם נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד לחלוק כבוד לפתוח ראשון לזקנים זקני הוראה שבדור והמה יעמדו על ההכרעה להורות הלכה לדורות, כי מהם תצא התורה ואורה לישראל שארית הפליטה.

אברהם הק' בן א"מ מוהר"ר בנימין אהרן זלה"ה

74 דברים אלה ב"בית יוסף" לחו"מ ק"ד מסומנים באות ט' וע"כ קורא אותם הג"ר אברהם כאן "מחודשים סי' ט'".

75 הרשב"א מביא דברי המשנה בכתובות ק"א ע"ב: הנושא את האשה ופסקה עמו כדי שיוון את בתה וכו'.

ר' יעקב לורברבוים בעל "חווות דעת" ו"נתיבות המשפט"

אימתי נולד הגאון ר' יעקב לורברבוים, אביר הפוסקים של המאה הששית לאלף הששי, לא נודע בדיוק¹.

דור רביעי לבעל "חכם צבי" היה ותלמידו של הגאון ר' משולם איגרא בזמן שהיה רב בטיסמיניץ. ראשית רבנותו בקהילת מאניסטרשיטש (מונסטויסקא בפולנית), ואח"כ בקהילת קאלוש שבגליציה המזרחית (ב-1791 בערך).

בשבתו בקאלוש פרסם ר' יעקב שורה שלמה של חבורים רבי הערך. הראשון היה הפירוש הקלסי ל"יורה דעה", "חווות דעת", שנדפס בעלום שמו בלבוב בשנת תקנ"ט (1799). אח"כ הדפיס את ספרו "תעלומות חכמה", פירוש לקהלת (לבוב תקס"ד), שהוא בעצם חלק מחיבורו "אמרי ישר" על חמש מגילות, אשר שאר חלקיו ("צרור המור" לשיר השירים, "פלגי מים" לאיכה, "מגילת סתרים" לאסתר, ובלי שם מיוחד לרות) הופיעו אחר כך. פירושו להגדה של פסח, "מעשה נסים" נדפס עוד מקודם בזולקבה בשנת תקס"א. ספרו "מקור חיים" על הלכות פסח הופיע בזולקבה בשנת תקס"ו. אחרון ספריו מתקופת רבנותו בקאלוש היה החלק הראשון מחבורו המפורסם "נתיבות המשפט" על חושן המשפט שנדפס בזולקבה בתקס"ט. הספר "חווות דעת" נדפס עוד פעמיים בזמן שמחברו היה רב בקאלוש: בפולנאה בתקס"ה ובאוסטראה בתקס"ו. גם הספר "מעשה נסים" נדפס בפעם שניה בשנת תקס"ז.

שמו הטוב יצא למרחוק והגיע לקהילת ליסא, עיר רבתי עם שהשתייכה אז לנסיכות וארשה שנוצרה ע"י נפוליון בשנת 1807. פרנסי ליסא לא ראו את ר' יעקב לורברבוים, רק הספר "חווות דעת" הגיע אליהם. ביום ה' כסלו תקס"ט נחתם כתב-הרבנות נדיר זה שאף שמו של הרב הנבחר לא נזכר בו; אחלי שנאמר "ושמנו עינינו לבחור גדול זמנינו ה"ה כבוד הרב הגאון בעל המחבר ס' חוות דעת", הוסיפו ראשי הקהילה: "אשר כפי ששמענו יושב בק' קאליש² סמוך ללעמבורג".

1 הביוגרפיה הכי חדשה של ר' יעקב לורברבוים נכתבה על ידי הרב אברהם יצחק ברומברג (ירושלים תשי"ז).

2 שם העיר הוא "קאלוש" ולא "קאליש". הטעות הזאת חוזרת הרבה פעמים בביוגרפיות של בעל "חווות דעת". ד"ר לואיס לוין כותב בספרו "געשיכטע דער יודען אין ליססא" (בגרמנית), עמ' 207 שרבינו יעקב נעשה בשנת 1801 רב בקאליש (Kalisch) הוא מביא

בכתב־רבנות זה, שמתפרסם פה בצילום מהמיסמך המקורי שנמצא בין גנזי ישיבה־אוניברסיטה בניו יורק (מאוסף כתבי־ידי של ההיסטוריון המנוח ד"ר לואיס לוין ע"ה), נאמר שעל הפרנסים להודיע לרוב הנבחר "בקרוב, כדי שנדע אם יאות לנו בזה או יחדל". גם נקבעה המשכורת השבועית של הרב לעשרה טהאלר או ששים זהובים פולניים.

בליסא ישב רבנו יעקב עד חורף שנת תקפ"א. משכורתו הועלתה במשך הזמן עד 15 טהאלר לשבוע. העיר היתה אחרי מפלת נפוליון, תחת שלטון פרוסי.

פתאום בליל חורף אחד נסע הגאון בעל "חוות דעת" ו"נתיבות המשפט" מליסא והגיע לארץ מולדתו, גליציה. העולם היהודי רעש: מה קרה בליסא? האם עזב הגאון את קהילתו לחלוטין או עוד יחזור לליסא?

במשך שנים אחדות המצב לא היה ברור. רבנו יעקב בעצמו לא ויתר על רבנותו. הקהילה עשתה מאמצים גדולים להשפיע עליו שיחזור, אבל ללא תוצאות. הרב מליסא חזר לקהילתו הקודמת, קאלוש. משם הלך לכהן כרב בעיר סטרי, אחת החשובות ביותר בגליציה. בסטרי נפטר בכ"ח באייר תקצ"ב ושם נקבר. על מצבתו לא נזכרו שום תארים ואף לא המקומות שכיהן בהם. רק הספרים שחיבר חרותים על המצבה, בהתאם לדרישתו שבאה לידי ביטוי בצואתו.

השאלה, מדוע עזב הגאון בעל "חוות דעת" את עיר ליסא ומה היתה הסבה שבמשך שנים אחדות לא החליט אם הוא חוזר או לא, היתה עד עתה בלי פתרון. על סמך החומר שהיה עד עתה ברשותם של חוקרי תולדותיו אי אפשר היה להגיד דבר ברור. השערות שונות נאמרו: א) קהילת ליסא סרבה לקבלו בחזרה בגלל הגט שנתן לאשתו בגליציה³; ב) מלחמתו עם הריפורמים גרמה

את דברי הר' נפתלי צבי הירש חכמוויטץ, שהביא לדפוס את הספר "נחלת יעקב", שר' יעקב הי' 12 שנה בקאליש בערך. ד"ר לוין עושה חשבון כזה: בשנים 1801—1809 ואח"כ 1821—1825. אבל הוא טעה כפלים, הרנציה חכמאביטץ כותב: "שם זרחה שמשו עוד הפעם בשנים עשר שנים בק"ק קאליש ואחר כך בק"ק סטריא אשר בה מנוחתו כבוד". הכוונה היא שאחרי עזבו את ליסא היה ר' יעקב עוד במשך 12 שנה רב בגליציה (ביחד בקאלוש ובסטרי) עד שנפטר בשנת תקצ"ב. הוא היה רב בקאלוש עד שנת תקצ"ז. עוד טעה ד"ר לוין בכתבו שבשנת 1799 היה רב בקאליש עוד הר' אברהם אבלי, שנתן שם הסכמה ביום כ"ז סיון על ספר "גאון צבי". ר' אברהם אבלי היה רב לא בקאלוש כי אם בקאליש ובעל "חוות דעת" הי' באותו הזמן רב בקאלוש. אנו יודעים משו"ת ר' משולם איגרא אה"ע סי' ח' שכבר בשנת תקנ"ב היה ר' יעקב בקאלוש. הטעות בין "קאלוש" ל"קאליש" נמצאת גם במאמרו של הורודצקי על ר' יעקב ב"אנציקלופדיה יודאיקא", כרך VIII, עמ' 826. מוזר הוא שד"ר לואיס לוין כותב בספרו (עמ' 219) ש"כבר ב־1825 או קצת קודם לזה גורש [רבינו יעקב] מקאליש" — גירוש זה מקאליש או מקאלוש לא היה ולא נברא.

3 בשם חתנו של הרב מליסא, הרב אלעזר הכהן מפולטוסק ("אגרות סופרים", עמ' פט).

להתנגדות בקהילה, מה שהשפיע עליו שלא יחזור.⁴ ההשערות האלה נבנו על יסוד רמזים שונים שניתנו ע"י בני משפחתו או בני דורו. אבל כל הענין לא יצא מגדר מסתורין.

יש לנו עכשיו האפשרות לברר את הדבר לכל פרטיו. ישיבה-אוניברסיטה בניו יורק קנתה לפני שנים אחדות את אוסף כתבי-יד שנשאר מעזבונו של הרב ד"ר לואיס לוין ע"ה. בין כתבי-יד אלה נמצאו שני קובצים. אחד נקרא: "אקטא, דען אבערראבינער העררן יעקב לארבערבוים בעטרעפפענד, אנגעלעגט 1816" (פירוש הדברים: תעודות הנוגעות לרב הראשי יעקב לורברבוים החל משנת 1816). בקובץ זה, שהיה בידי לפני שנים אחדות כאשר הובא לניו יורק, נמצאו מיסמכים גרמניים וחליפת מכתבים בין קהילת ליסא והשלטונות הפרוסיים; גם הרבה מכתבים עבריים היו נמצאים בקובץ זה.⁵ הקובץ השני כולל ארבעה עשר מכתבים של הגאון ר' עקיבא איגר זצ"ל מפוזנן בענין עזיבת רבנו יעקב את קהילתו.⁶ שני קובצים אלה מפיצים אור ברור על המסתורין שקרה בשנת תקפ"א ושנמשך עד סוף שנת תקפ"ה והתחלת שנת תקפ"ו.

בקובץ הראשון ראיתי מיסמך המזכיר בפירוש את החוזה שנעשה בין ר' יעקב לורברבוים וראשי עדתו טרם עזבו את ליסא. לפי המיסמך הזה, היה החוזה מאור ליום ג' ב' אדר שני תקפ"א. במיסמך נאמרו כדברים האלה:

"הגאון החליט לצאת מליסא אי"ה אחר חג הפסח והוא הבטיח לנו בכל לשון של הבטחה וחתם ביד קדשו כי לאחר שאשתו תקבל גטה מידו וכסא הרבנות יהיה עוד פנוי, — מחובתו לשוב אלינו למען ישב על כסאו הרם. אף אנו מצדנו התחייבנו לו, שאם נרצה לקבל רב אחר תחתיו, הרי אנו חייבים לשאול את פיו תחילה, שמא יש בדעתו לשוב אלינו חלף אותה השכירות שהיתה לו עד עתה, היינו 15 רייכסטהאלר לשבוע מלבד שאר ההכנסות".

הרי איפוא לנו הסבה הישירה שבגללה עזב בעל "חוות דעת" את עירו, והיא הטרגדיה המשפחתית, ענין גרושי אשתו, שיכול היה לסדר רק בגליציה.

ממכתבי הגאון ר' עקיבא איגר נודע לנו שהחוזה בין קהילת ליסא ובין רבה הושלש בידי הגאון מפוזנן. רבי עקיבא איגר היה נמנה בין ידידיו הכי קרובים של בעל "חוות דעת" וכאשר הוחלט כבר סופית שהוא מוכרח לנסוע לגליציה

4 הרב ברומברג בביוגרפיה שלו, עמ' מו, חושב את זה ל"עיקר הסבה". הרב י. ל. לנדא במאמרו "לתולדות הרב ר' יעקב ליסא" ב"הצופה לחכמת ישראל", שנה ששית, עמ' 311, מביא דברי קרובו הרב לנדא מסדיגורה שהיה בקי בתולדות המשפחות בישראל ושהיה מנכדיו של הרב מליסא, ש"סבת עקירת דירתו מליסא היתה ע"י ש"ץ אחד שקבלו שם לבה"כ; והוא היה נגד רצונו כי לא היה מהאנשים היראים".

5 הקובץ הזה היה מסומן במספר 43 באוסף כתבי-יד של ד"ר ל. לוין.

6 הקובץ היה מסומן במספר 189 באוסף כתבי-יד של ד"ר ל. לוין.

לשם סידור הגט לאשתו נקרא הגאון מפוזנר לליסא. היה קור גדול כאשר הגיעה הקריאה לפוזנר, אבל רבי עקיבא לא עיכב נסיעתו אפילו ליום אחד. ממש סיכן את נפשו ומיד הגיע לליסא. בנוכחותו נגמר החוזה הנ"ל וגוף הכתב שנחתם ע"י הצדדים נשמר אצל הגאון מפוזנר.

ממיסמך אחר נודע לנו, שרבי יעקב לורברבוים מכר את כל חפציו טרם צאתו את העיר. זה נעשה, כי היה ידוע לכל, שלפחות ישהה בגליציה שנה אחת. אמנם לא הודיע להשלטון המקומי שהוא עוזב את העיר ולא קיבל רשיון יציאה רשמי ("אפצוג-אטעסט" בגרמנית). בהחזרה בינו ובין פרנסי הקהילה נאמר בפירוש שדירתו הרשמית תהיה במשך הזמן אצל יהודי מקומי אחד, הירש שמשון בארוס.

כחצי שנה אחרי שרבי יעקב עזב את ליסא הגיעה ידיעה ממנו לראשי הקהילה שהוא חושב לחזור. כנראה סודר בינתיים הגט. ראשי הקהילה קיבלו את הידיעה בשמחה וביום ג' ד' דחזה"מ סוכות תקפ"ב כתבו מכתב חם לר' יעקב ובו הודיעו לו, שהבשורה הזאת נתפרסמה כבר בקהילה. אנשי הקהילה "בשמעם הרימו קולם ברנה ותודה לה". במכתב ארוך זה נתבקש הגאון "שימהר נא לגמור את הדבר אשר לפניו וישים קץ לעגמת נפשו הטהורה, ואז לא יאחר פעמי מרכבותיו מלבא הנה". כנראה שבעקבות הגט היו עוד ענינים אחרים שטרם סודרו. יש במכתב ראשי קהילת ליסא לרבם מיום ד' דחזה"מ סוכות תקפ"ב עוד רמז אחד. הם כותבים "ת"ל שקטה דברי ריבות בשערינו, ואם ישנם עוד איזה ענינים אשר לא הובאו לעמק השוה, מצפים אנחנו שגם בזה ישתוו הדעות בשלום ויוגמר בקרב הימים". אין ספק שהיתה איזו מריבה בעיר טרם שעזבה הרב מליסא. אחרי שנסע — שקטה האש.⁷

לא ארכו הימים והענין נסתבך. במשך שנת תקפ"ב, כשנתעכב שובו של רבי יעקב, הרימו מתנגדיו ראש ואליהם נלוו גם אחדים מראשי הקהילה. לבסוף הוחלט להציע להרב שמשכורתו תהיה לא 15 טהאלר אלא 10 טהאלר לשבוע. הדבר עשה עליו רושם נורא. הגאון בעל "חוות דעת" לא היה אמנם איש עני. בקאלוש, ששם נמצא במשך שנת תקפ"ב, התפרנס לא רק ממשכורתו אלא גם מרבית שהרויח מכספו. בליסא החיים הכלכליים היו שונים: הרבית היתה נמוכה מאד וכל פרנסתו היתה תלויה רק במשכורת שקיבל מהקהילה. חוץ מזה, הוא ראה בצעד של פרנסי הקהילה נסיגה מהחזרה שנחתם טרם שעזב את העיר.

ביום כ"ד למרחשון תקפ"ג כתב ר' יעקב לורברבוים מכתב לר' עקיבא איגר, ובו הודיע לו שהוא חושב את החזרה כמבוטל. "החזרה קשה עלי מאד ובפרט

7 המכתב נדפס על ידי ד"ר י. ל. לנדא ב"הצופה לחכמת ישראל" שנה ששית (תרפ"ב) עמ' 310—312.

בימות החורף, ואלו הי' דבר שבחובה לא יעכבוני הגשם והשלג, אך עתה... נתבטל החיוב שלי".

רבי עקיבא פנה אז בבקשה חמה לפרנסי ליסא שיחזיקו בחוזה שהושלש אצלו. הוא באר להם שרק באופן זה יש תקוה שהגאון בעל "חות דעת" יחזור לליסא, ועל כן יכתבו אליו, שמה שהציעו לו להוריד את משכורתו "לא הי' בדרך החלט שלא יהי' בענין אחר רק בדרך העתרת דברים".

ראשי הקהל ענו לר' עקיבא שאי אפשר להם למלא את בקשתו. הם הסכימו להעלות את המשכורת עד ל-12 טהאלר לשבוע, אבל לשלם את כל המשכורת הקודמת סרבו.

הגאון מפוזנן נדהם. במכתב לפרנסי ליסא מיום ה' דחנוכה תקפ"ג הודיע להם שבקראו את תשובתם "נשתומם על המראה ועמד מרעיד למאד". הוא הזכיר להם איך ממש במסירת נפש בא לליסא טרם שעזב הגאון בעל "חות דעת" את העיר, ואז נגמר החוזה שהרב יחזור לליסא בתנאי שיקבל את כל משכורתו. רבי עקיבא הכניס עצמו ראשו ורובו בענין זה וכתב: "אף כי קטן אנכי ולא הגעתי לרועי בקר, אעפ"כ אתם מכירים אותי היטב כי נתגדלתי בתוכם... ולמה זה אקל בעיניכם בדבר שאיני נוגע שלא ליתן מקום לדברי ושיהי' כל טרחתי בזה לריק ולמפח נפש?" הוא הטעים שטענת רבי יעקב היא צודקת גם בלי החוזה ויש לשלם לו כל המשכורת.

אי אפשר לו להביך, כתב הגאון ר"ע איגר, את התנהגותה של קהילת ליסא. "יושב אנכי כמה שעות משתומם. נפלאתי, נפלאתי. ליסא, ליסא, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. אחיי, אם האמת כפי שאני משער בלבי עד כה שאתם אוהבים אותי קצת, שמעו אלי, מהרו ועשו לגמור הדבר לטובה לקרוא את הגאון נ"י בשמחה ובקול רנה ולמלאות לו שכירתו".

אמנם בידעו את טיבם של ראשי הקהל בליסא הוסיף בסוגריים, שהוא בטוח, שכאשר יבוא ר' יעקב לעירם ויבקשו אותו שיסכים למשכורת יותר קטנה, בודאי יסכים לזה.

זמן קצר אחר כך קרה משהו שממש הפך את הקערה על פיה. ביום 28 לחודש מארס 1823 הוציא ה"לאנדראט" (ראש המחוז) של פראוענשטאדט, שלו היתה ליסא נזקקת, פקודה האוסרת לר' יעקב לורברבוים לחזור העירה. האיסור היה מנומק בזה שהרב הוא יהודי זר.

ב-13 לאפריל 1823 פנו ראשי הקהל לשלטון וסחרו את נימוק האיסור. הם הדגישו שעוד בשנת 1809 ישב רבם בעירם ואף בשנת 1815, בעת שהנסיכות נכבשה חזרה ע"י פרוסיה, היה הרב לורברבוים בעיר ליסא, ולכן על סמך הפקודה משנת 1820 ראוי הוא להמנות עם אזרחי המקום. כשנתקבלה תשובת

הקהילה בשלטון, נתבקשו הפרנסים ע"י משרד עיריית ליסא להודיע אם הרב מכר את חפציו טרם צאתו מהקהילה (עובדה שיכולה לשמש ראיה כי עזב את העיר על מנת שלא לחזור). ביום 23 לאפריל 1823 ענו ראשי הקהילה על דרישה זאת וכתבו: "אמת, נכון הדבר, טרם צאתו את העיר מכר רבנו את כל חפציו, אך זה רק מתוך הכרה וידיעה בטוחה כי יאלץ לשהות במקום מגורו החדש יותר משנה ובמשך זמן רב כזה אם לא ימכור את חפציו יתבזבזו". דירתו נשארה בבית הירש שמשון בארוס בליסא.

קשה להניח שהלנדראט מפראוענשטאדט הוציא את פקודתו מדעת עצמו. ייתכן שיד מתנגדי הגאון בעל "חוות דעת" היתה באמצע. בכל אופן, כאשר גודע הדבר בליסא, פנו שלשה עשר בעלי בתים מתושבי העיר לר' יעקב וכתבו לו, שכעת אין צורך בכלל למנות רב בליסא, "בפרט אדם שאבדה לו זכות החזרה למדינה כמוכח מתוך פקודת הלנדראט הרצופה בזה שאין ביכולתו לשוב אלינו עוד; ישב נא לכן במקומו ואל יגדיל את המחלוקת אשר בלעדי זאת גדולה היא למדי".

קל לשער, איך דכאה אגרת כזאת את רבי יעקב. הוא השיב להכותבים, אבל אין לנו המכתב הזה.

כשמוע ר"ע איגר מכל ההתפתחות הזאת פנה הוא מצדו להגאון בעל "חוות דעת". הוא ביקש ממנו שלא לשים לב לפניות כאלה.

במכתבו מיום כ"א לכסלו תקפ"ה כותב רבי עקיבא לרבי יעקב: "שמעתי שחבורה אחת העריכו מכתב לכבודו. חוששני אולי בא איזה קטרוג בענין זה ולא נחה דעתי ולבי הומה בקרבי למאד". הוא מבטיח שכל אנשי ליסא אוהבים אותו. "איש לא נעדר אומר בפה מלא: מי לנו גדול ממר, מכבוד רבנו הגדול הגאון חות דעת, אשר ידו בכל בחריפות ובקיאות ובמוסר השכל ובכל ענינים". הסבה שאנשים אחדים פנו אליו היתה, כי כעסו על ראשי הקהילה שלא הודיעו לכל הצבור על חליפת המכתבים בינם ובין ר"ע איגר להרב. גם הרבנים, חברי בית הדין, ישמחו לקראת שובו ואף יוותרו על חלק זה ממשכורתם שנתוסף להם אחרי צאת ר' יעקב מהעיר. "אין בזה חשש ונדנוד מחלוקת ופירוד לבבות ח"ו ואדרבא בהיפוך באם כבודו יחזור מדבריו ח"ו ייצר למאוד להם (ו) יוכל לגרום מחלוקת ח"ו".

לראשי קהילת ליסא כתב ר"ע איגר אחרת. ביום כ"ו טבת תקפ"ה כתב להם מכתב חריף מאד. הוא התחיל לכתוב את המכתב הזה עוד חמשה ימים מקודם. אבל הפסיקו באמצע מחמת חלישות כחו וגודל צעריו. זה בזיון גדול לקהילת ליסא, עיר ואם בישראל: קודם רצו להפחית ממשכורת רבם הגאון כמה טהאלר לשבוע וכשהוא הסכים לזה (כנראה שר"ע איגר שכנע אותו לוותר על חלק ממשכורתו) — כותבים לו מכתבים שמראים כאלו מהתלים בכבודו...

"ליסא, ליסא, אנה תוליך חרפתה?" — שואל הגאון מפוזנן מתוך כאב לב עמוק. נמצאים במכתב זה רמזים המראים שענין שובו של בעל "חות דעת" נהפך לשאלת כבוד המדומה בין אנשי הקהילה, מה שעורר התמרמרות גדולה אצל ר' עקיבא איגר.

עברו שוב כשני חדשים ורבי יעקב היה מוכן לנסוע חזרה לליסא. הוא הודיע ע"ז לראשי הקהילה והם מצדם כתבו את הבשורה הזאת לר' עקיבא איגר. הוא שמח מאד וענה להם ביום ח' ניסן תקפ"ה: "ששתי כעל כל חון בקאותי מכתב כבוד ידידנו הגאון האמיתי שר וגדול בישראל אב"ד דקהלתכם מו"ה יעקב נ"י ד' יאריך ימיו ושנותיו בטוב כי כבודו נ"י ברב ענוותנותו הגדולה במקום גדולתו מנענע ראשו לעשות רצונכם ורצוני". בכ"ז פחד עוד שמא יחשוב ר' יעקב שההתנגדות בקהילה טרם הוסרה לגמרי, כי כן הכיר מתוך מכתבו של הרב מליסא לראשי הקהל. לכן עוררם "לכתוב תיכף ומיד בדואר הראשון להעמידהו על האמת שאין נדנוד מחלוקת ח"ו ושכולם בלבם אוהבים אותו למאד". גם ביקש להודיע לר' יעקב ש"לא יבלבל עוד רעיוניו הטהורים במכתשים שונים מבלי לקבל מכתב על הדואר אשר אין חתום בחותם הקהל". כנראה ידע הגאון מפוזנן שנמצאו עוד מתנגדים בליסא. היו ביניהם גם שלשה מפרנסי הקהילה.

בפסח תקפ"ה קיבל ר' עקיבא איגר ידיעה נוספת מליסא ששלשת הפרנסים המהססים הסכימו לכתוב לר' יעקב שגם הם מבקשים אותו לבוא חזרה לעירם. לשמחתו לא הי' גבול. במוצאי יו"ט הודה לפרנסי ליסא במכתב מיוחד: "באפוקי יומא דפסחא זה מלאכתי הראשונה לאחזוקי טיבותא לכם באמירת תשואת חן חן על הטובה שגמלתם עמי להודיעני את אשר השלמו שלשה נגידי יקירי הקהילה בשפה אחת לקרוא לשם ד' את וכבוד הגאון המפורסם האמיתי נ"י". ר' עקיבא חשב את הדבר לנגמר כעת והדגיש רק "כי יום לשנה יחשב אלי עיכוב ביאת הגאון נ"י למקומכם".

הקהילה התייעצה עם הגאון מפוזנן על כל פרט ושאלה אותו איך לנסח את המכתב המודיע להרב מליסא ששלשת הפרנסים המהססים הסכימו לחזרתו. ביום כ"ד ניסן תקפ"ה ענה ר' עקיבא לפרנסי הקהל, שלדעתו צריכים לשלוח שלשה מכתבים, מכל אחד מהמתנגדים ביחוד, והמכתבים יהיו כתובים כך שיראה מהם "גודל תשוקתם ואהבתם הנפלאה והם ותולדותיהם וכיוצא בהם". רבי עקיבא ידע שחוץ משלשה אנשים אלה היו עוד אחדים שהססו וכעת לבם שלם עם רבם, לכן רצה שגם זה יתברר. אמנם הרב מליסא הזכיר רק שלשה מתנגדים במכתב שהריץ לפני זמן מה לראשי הקהל, ושלשת אלה חתמו על מכתבים מיוחדים להרב. כדי שהאחרים לא יחשבו שאין הרב מקפיד על הסכמתם, יעץ רבי עקיבא לראשי הקהל שיבקשו את רבם "שבמכתבו שיכתוב עתה במוקדם לבשר הטוב שישים לדרך פעמיו במוקדם יראה במליצתו איך להבליע ולהזכר

לטוב את טוב האנשים ולהזכיר גם שמותם במפורש ואתיקורי אתייקרו ביי". עד כדי כך הכניס עצמו רבי עקיבא איגר לתוך הענין הזה. בחששו שמא יקפידו ראשי הקהילה על שהורה להם אפילו בפרט כזה, הוסיף: "ואם כי דעתי העני' אין מכרעת ומה אני ומה כחי לשום עצה, אך מה אעשה אם אתם שמתם פניכם עלי וכוונתכם וכוונתי אך לשם השם".

כשהכל היה כבר מוכן לנסיעת רבנו יעקב לליסא, כל ההכנות נעשו לקבלו בכבוד. פתאום נעשתה שוב מהפכה, כמו לפני שנתיים, כשהשלטון במחוז פסק שהרב מליסא חדל מלהיות אזור המדינה ואין לו הרשות לחזור העירה. הפקודה הזאת, כידוע לנו, נתערערה ע"י פרנסי הקהילה, והערעור גרם שלא היה עוד כח לפקודה האוסרת על הרב מליסא לחזור לקהילתו. ה"לאנדראט" בפראוענשטאדט בעצמו הסכים לזה.

ביום 12 לחודש יוני 1825 הוכרע הערעור. בא"כ ממשלת פרוסיה בפוזנן, האדון פליכטה, הוציא ביום זה פסק, ש"הרב יעקב לורברבוים נחשב כזר ואין לקבלו חזרה בגבולות המדינה".

ראשי הקהילה הודיעו תיכף לרבי עקיבא איגר מהאסון שקרה. הידיעה הגיעה אליו בערב שבת, ראש חודש תמוז תקפ"ה. הגאון הרגיש כאלו חשך העולם בעדו. ביום א' שאחריו, בג' בתמוז, ענה לליסא כדברים האלה: "בעש"ק העבר הגיעני מכבודכם אגרת מחלת לב אשר נפל ממני כל שיקוי עצמותי, אוי לאזנים שכך שומעות ועינים שכך רואות, ד' ירחם".

בעיקר הדבר יעץ להגיש שוב ערעור על הפקודה החדשה. היסוד שעליו יש לבנות הערעור הוא "שכל זמן שלא לקח אבצוג אטעסט לא נחשב לעוזב המדינה". יען שהפקודה החדשה הוצאה בפוזנן, דרש רבי עקיבא להמציא לו כל המיסמכים וגם הפקודה הקודמת, כדי שאפשר יהיה לטפל בדבר.

אך עמלו היה לריק. ממשלת פרוסיה סרבה לשנות את פסקו של בא"כחה בפוזנן. המאורעות התפתחו מהר. בתשעה-באב תקפ"ה הגיע לאזניו של ר' עקיבא איגר שהערעור נדחה שוב. ביי"ג לאב כותב הוא לראשי הקהל בליסא: "ביום צערא דרבים, יום הצום העבר, מהרה יהפוך ד' עלינו לששון ושמחה, ניתוסף לי צער ששלח אלי הנגיד להודיעני שיצא הפסק מהרעגירונג לחוב".

רבי עקיבא לא אמר נואש. באותו המכתב הוא מספר לפרנסי ליסא שיש עוד תקוה. אפשר להביא הענין לפני המיניסטר עצמו. המיניסטר בודאי יבטל את ההכרעה הקודמת. הוא דבר עם איש שידע את תהלוכות ענינים כאלה והאיש הזה "שחק ואמר שהדבר פשוט שהמיניסטר יורה לצדק שבשום אופן לא פקע זכותו של הגאון נ"י אחרי שלא לקח אפצוג אטעסט". כדי להחיש הבקשה להמיניסטר היה נחוץ לקבל את ההחלטה השלילית במלואה. רבי עקיבא שלח מישחו להמשרד וביקש למסור לו ההחלטה. המשרד סרב, כי רק מי שהגיש

הערעור היה רשאי לקבל והחלטה. ביום ט"ז לאב כתב רבי עקיבא לליסא שהקהילה תשלח לו כח והרשאה לקבל ההכרעה. הוא פחד שהמשרד בפוזנן יבטיח לשלחה ויתעצל. "לא כן אם אני הבע"ד לתבוע אותם". אז יקבל הניירות וישלח אותם מיד לליסא, כדי שבלי איחור ישולח המכתב למיניסטר בברלין.

ושוב אכזבה. המכתב נשלח להמיניסטר והלה — אישר את החלטת המשרד הממשלתי. רבי עקיבא איגר שמע מזה ועוד לא התייאש. ביום כ"ז תשרי תקפ"ו הוא כתב לפרנסי קהילת ליסא: "הכתיבה קשה עלי, כי אינני במזג השווה ל"ע. ואך על אשר שמעתי בנידון תשובת המיניסטר, מחוייב אנכי להודיעכם דעתי הנמוכה שלא להחשות מזה ולא להתייאש, ובפרט שהמיניסטר הניח הפתח פתוח, וראוי לכם להועד יחד והתיישב במועצה ודעת מה לעשות ולזרז ולעשות בזריזות גמרץ אולי יתן ד' לנו לטובה. כי לא דבר קטן ורק דבר הזה לעומת איש קדוש אלקי' כזה. בזכרי בזה נהפך לבי בקרבי ובשביל זה א"א לי לכתוב יותר, חזקו בד' ובכבוד תורתו ועשו חיל ויהי ד' עמכם".

זהו המכתב האחרון, שנודע לנו, ממכתבי רבי עקיבא איגר לקהילת ליסא בדבר שובו של הגאון בעל "חות דעת" לעירו. מני אז והלאה מכסה דומיה את הענין הזה. הרב מליסא לא חזר לעירו לעולם. אבל לפחות יודעים אנו עכשיו שהמניעה לא היתה לא מצדו ולא מצד אנשי קהילתו.

*

מכתבי הגאון ר' עקיבא איגר זצ"ל בדבר הרבנות בליסא

א

ב"ה מש"ק טוב כסלו פ"ג ל' פ"ק פוזנן

שלו' וברכה זכ"ט לכבוד ידידי האלופי' רוזני' ראשי' קציני' נכבדי' נגידי' פו"מ דק"ק ליסא יע"א.

יקרת מכתבם הגיעני בעש"ק העבר, בנתיי' הגיעני מכתב מידידינו פאר דורנו כבוד הגאון האמיתי המפורסם כ"ב אב"ד ור"מ דשם ד' יאריך ימיו ושנותיו בטוב — הנכתב ביום כ"ד מרחשון, ואעתיק דברים הנצרך לענינינו, וז"ל הצדיק, ראשון תחלה אחד"ש כמשפט לשמו ולזכרו תאות נפשי באתי כמתמי' בדבר האגרת מעכ"ת נ"י אשר תמול הגיע הנכתב בו' תשרי ונתעכב ערך ז' שבועות ולא כן דרך הב"ד אשר מעולם הי' ציר נאמן לשלחיו להעמיד בערך ב' או ג' שבועות ועתה ילפתו ארחות דרכם להתעכב ככה (וגם בעיני הכותב יפלא) ובדבר שכ' הפו"מ ליסא לוותר להם ליקח רק י' ר"ט לשבוע, הנה אלו לא הי' והדבר תלוי רק בדבר שבממון הי' אפשר לתווד הדבר, אך יש בזה גם דברי' אחרי' כי החזרה קשה עלי מאד ובפרט בימות החורף, ואלו הי' דבר שבחובה לא יעכבוני הגשם והשלג, אך עתה שכתבו שא"א להם ליתן כפי ההתחייבותם נגדי ואני נגדם כפי הכתבי' המושלשי' תח"י כ"ת נתבטל החיוב